

Maten som klassmarkör i arbetarlitteraturen

– Skildringar av mat i svensk arbetarlitteratur och dess värdebegreppsliga utveckling under två epoker av 1900-talet

Anton Borgström

Abstract

This essay in literature science focuses on the representation and meaning of food in Swedish working class literature during two different eras in the 20th century. On the one hand the literature consists of five different authorships from 1925–1945 and on the other hand five authorships from 1985–2005. On the basis of culture materialist theory, the aim of the study is to investigate how and why the symbols and values around food in the novels presented have changed over time during the two periods and in what way they signify cultural capital and social class. Moreover, the essay examines the relationship between working class literature and the notion of "Fine Taste" and how the connection between aesthetical and economical value is influenced by different structures of power.

The study finds that representation of food works as an effective marker of social class in both groups of literature. In addition, I show that the values appreciated in respect to "Fine Taste" evolves along the lines of what Barbara Herrnstein Smith define as "the double discourse of value". While in previous times being linked with working class tradition and culture representing aesthetical value, the notion of eating well becomes intertwined with the modernist movement in the late 1900's, towards a functionalist and consumerist ideal promoting economical values. In correlation to the work of Bourdieu, I therefore suggest that the change in discourse of value also work along lines of social stratification and class belonging.

Nyckelord: smak, mat, arbetarlitteratur, klass, kulturmaterialism, Barbara Herrnstein Smith, Pierre Bourdieu.

Innehållsförteckning

1	Inledning och problemformulering	2
2	Syfte och frågeställning.....	4
3	Metod och material	7
4	Teoretiskt ramverk.....	11
4.1	Kulturmaterialism och postmarxistisk dekonstruktivism	12
4.2	Maten som symbol i berättelsen	14
4.2.1	The Ambiguity of Taste	16
4.2.2	Smakbegreppet hos Denise Gigante	18
4.3	Värdenas dubbla diskurs	20
4.4	Bourdieu och maten som klassmarkör	22
5	Maten i den tidiga arbetarlitteraturen	26
5.1	Bröd och potäter.....	26
5.2	Det röda köttet och det vita brödet.....	31
5.3	Hungern.....	35
6	Den nutida arbetarmaten	40
6.1	Övergången från tradition till modernitet	41
6.2	Den nya och okulturella maten	43
6.3	En klasslös matkultur och japansk fil	47
6.4	Köpebröd och hembakt – halvfabrikat och god smak	51
7	Avslutning och sammanfattning	55
8	Referenser	58
8.1	Primärlitteratur.....	58
8.2	Sekundärlitteratur.....	58

1 Inledning och problemformulering

Vi äter, lagar, köper, läser om, tittar på, umgås kring, sukter efter och identifierar oss med mat. Mat utgör en signifikant del av livet, och få ting lämpar sig så väl att studera som vår kosthållning för att undersöka hur vi förhåller oss socialt, ekonomiskt och politiskt till vår omvärld. Människan är beroende av ett konstant födointag för att alls kunna överleva, och genom hela vår historia har denna dagliga ritual ofrånkomligen tagit sig kulturella uttryck.

I litteraturen finns alltsedan romantiken mat införlivad i i stort sett alla litterära genrer, både i form av rent deskriptivt berättande och i form av symbolik och allusioner.¹ Inte minst i det tidiga 1900-talets arbetarlitteratur finns matens betydelse och symbolik tydligt gestaltad och angeläget framhållen; vare sig det handlar om trasproletärens desperata försök att stilla hungern i *Tåbb med Manifestet*² eller statarens livegna tillvaro i *Romanen om Olof*³.

I motsvarande arbetarlitteratur från andra änden av 1900-talet ser ätandets symboler och tecken emellertid annorlunda ut och karaktärernas matvanor har i den nutida romanen förändrats: Husmanskosten har sedan Tore Wretman letat sig in på finkrogarna; svältfödda statare och arbetare är ett minne blott; och matens nyttovärde handlar för långtradarchauffören i *Redlight*⁴ om effektiva halv- och helfabrikat snarare än om mättnad för att överleva. Matens centrala roll för hur vi lever våra liv, både kulturellt och ekonomiskt, tycks vid en första anblick ha förändrats radikalt i berättandet om arbetarklassen. Frågan är hur denna förvandling kommit att ske – huruvida den sker parallellt med klassamhällets utveckling, om det är en stilistisk förändring, eller om den följer helt andra logiker – och vad detta i sin tur har för betydelse för arbetarlitteraturens utveckling och fortlevnad. Ämnet för denna uppsats är att studera hur dessa gestaltningar av mat och ätande fungerar som symboler och

¹ Kolb, Jocelyne, 1998, *The Ambiguity of Taste – Freedom and Food in European Romanticism*, University of Michigan Press, s 291–292.

² Ahlin, Lars, 1977, *Tåbb med Manifestet*, Lund: Rahms.

³ Johnson, Eyvind, 1961, *Nu var det 1914*, Stockholm: Bonniers.

⁴ Ericsson, David, 2006, *Redlight*, Danmark: Lindelöws.

identitetsbärande faktorer inom arbetarlitteraturen. Mer specifikt vill jag med studien undersöka hur *förändringen* av ätandets berättarmönster under 1900-talet hänger samman med arbetarklassens syn på smak.

Hur vi tolkar matens signaler och sätter dem i relation till oss själva är nämligen vare sig godtyckligt eller homogent, utan beror just på den historiska, sociala och ekonomiska kontext utifrån vilken vi agerar och läser dess budskap. Historiskt har t.ex. potatisen symboliserat helt andra värden än den gör idag, liksom sederna kring kaffedrickandet de senaste decennierna har förändrats radikalt. Ur ett kulturmaterialistiskt perspektiv utgör dessa förändringar, relationen mellan matens materiella betydelse och dess kulturella uttryck, ett essentiellt fenomen att studera: dels utifrån dessa materiella respektive kulturella aspekters inverkan på varandra, dels för att förstå hur måltidens meningsbärande funktioner (om-)konstrueras och verkar. Hur kommer det sig att t.ex. husmanskosten idag stigit högt i status när min mamma avskyr smaken av kokt torsk med äggsås, och hur kommer det sig att det röda kött och vita bröd som min mormor så länge trängtade efter idag ses ned på i form av en flottig BigMac? Hur hänger det ihop att min välbärgade farmor fnös åt svenska flodkräftor, medan min bror som är vegetarian rynkar på näsan åt söndagsstek?

Genast blir det tydligt att det i dessa frågor kring mat ligger en rad intressanta komponenter nedärvda som inte i första hand har med neutral eller objektiv smak att göra. Inte heller tycks det så enkelt som att endast den ovanliga och kostsamma maten skulle vara det som fastställer vad som faller oss på läppen. Snarare verkar det (förutom de individuella skiljaktigheter och nyanser i det personliga tycket) finnas olika normer under olika tider för vad som bör betraktas som bra eller dålig mat. Kanske är det till och med så att vad som *anses* utgöra god mat också påverkar hur det faktiskt smakar, eller i alla fall hur mottagliga vi är för den ena eller andra typen av maträtt i förhållande till de rådande smaknormerna. I sådana fall utgör dessa smaknormer en maktfaktor som påverkar hur vi lever våra liv, och torde därmed också vara utsatt för konflikter mellan rivaliserande smakideologier. Med ett sådant perspektiv för ögonen blir det tydligt att en analys av uttrycken för kosthållning också har något att säga om klass – och att mat lämpar sig synnerligen väl att användas som studieobjekt i en litterär klassanalys utifrån dess roll som klassmarkör.

2 Syfte och frågeställning

Grunden för den här uppsatsen bygger på ett postmarxistiskt perspektiv som väljer att betrakta maktrelationer och konflikter i samhället utifrån socioekonomiska förhållanden. Dels kommer studien att fokusera på litteratur som i sitt innehåll gestaltar sociala och ekonomiska förhållanden för arbetare, vilket därmed naturligt för in ett klassperspektiv i analysen. Dels kommer studien att föra ett vidare resonemang som knyter an till kultur, och mer specifikt smak, som en klassbetingad maktresurs med stor betydelse för hur motsättningarna mellan samhällslagren ser ut. Att föra in kultur och litteratur i en sådan klassanalys tillsammans med samhällets övriga sfärer kring politik och ekonomi, tror jag vidare är ett fruktbart projekt, dels för att det synliggör kopplingarna och beroendena mellan dessa områden, dels för att kulturen i allt för hög grad befriats från sådana maktanalyser inom sitt eget gebit, inte minst litteraturvetenskapen.

Inom litteraturen speglas smaknormer i dubbel mening, både inom berättelsens fiktionsvärld och utifrån dess författarperspektiv.⁵ Frågan för denna uppsats är dels på vilket sätt mat används och gestaltas i arbetarlitteratur från tidigt till sent 1900-tal, dels hur de bakomliggande smaknormerna konstrueras i sina respektive kontexters diskurs kring mat. Hur har, med andra ord, *berättelserna om och för arbetare förändrats med avseende på mat, och vad har denna utveckling för ytterligare implikationer för arbetarklassens förhållande till smak och kulturella värden?*

På ett formellt plan har både matens funktionella nyttovärde och dess gastronomiska njutningsvärde självklart förändrats på en mängd sätt under 1900-talet och tar sig därmed olika uttryck, inte minst i arbetarlitteraturen. Frågan är emellertid om och hur dessa förändringar också kommit att påverka matens funktion som kulturell klassmarkör.

För att svara på dessa frågor kring matens och smakens förvecklingar krävs därmed en koppling till det som rör smakens andra led, dvs. den smakens metafor som växte

fram jämsides med upplysningstid och industrialism och som kom att urskilja de *estetiska* och *ekonomiska* värdena i andra ting än blott matens möte med tungan och smaksinnets fysiologi. Uppsatsen kommer således att kretsa även kring hur förhållandet mellan estetikens värden och ekonomins värden ser ut i hur smak definieras, och hur dessa smaktrender i sin tur hänger samman med socioekonomiska förhållanden. Annorlunda uttryckt: *Hur definieras smak och för vem är egentligen den goda smaken tillgänglig?*

Ambitionen med uppsatsen är inte att återge ett fullständigt svar på denna fråga, vilket jag inte heller tror vore möjligt. Jag tror emellertid att en del av svaret på denna fråga går att finna i just litteraturens gestaltning av ätandet och lagandet eftersom dessa uttrycksformer är synnerligen emblematiska, dvs. på samma gång kulturellt och materiellt betydelsefulla och symbolmättade. Kosthållningens intryck och avtryck förändras bevisligen hela tiden i takt med att kontexterna de beror av utvecklas. Samtidigt kvarstår de distinktioner som delar maten i bra och dålig smak, fint och fult, lågt och högt, och som jag vill hävda ofrånkomligen bär klassspecifika drag.

Syftet med uppsatsen blir därmed dubbelt; dels ämnar jag jämföra matens funktion i arbetarlitteraturen under det senaste seklet för att på så sätt identifiera likheter och skillnader i vilken roll kosthållningen fungerar – både som levnadsvillkor och som social och kulturell meningsbärare i litteraturen. Dels ämnar jag utifrån denna undersökning vidga smakbegreppet med hjälp av ett klassperspektiv på hur smak konstrueras och förändras, och i förlängningen hur detta kan ses hänga samman med konstruktionen av klassspecifika ekonomiska kontra estetiska värden.

Jag har här brutit ned huvudfrågeställningen i en rad delfrågeställningar för att underlätta den praktiska undersökningen. Dessa mer specifika forskningsfrågor är:

- Hur har maten som klassmarkör i arbetarlitteraturen förändrats från mellankrigstid till idag vad gäller identitet, tradition, symbolik, smak och ekonomi?
- Vilka strukturer ligger bakom dessa förändringar?
- På vilket sätt används mat för att markera klasstillhörighet?

⁵ Se Anders Palms *Texttolkningens primärfaktorer* i "Att tolka texten", s 97. I: Bergsten, Staffan (red.), 2002, *Litteraturvetenskap – en inledning*, 2:a uppl., Lund: Studentlitteratur.

- Finns maten kvar som klassmarkör i dagens litteratur?
- Vilka mekanismer och strukturer är det som ligger bakom arbetarklassens matkultur och dess utveckling?
- Hur formas smakbegreppet utifrån arbetarklassens relation till socioekonomiska förhållanden, kulturella och materiella normer, matvanor, värdegrunder och konsumtionsmönster?
- Hur ser kopplingen ut mellan mat – värde – smak – klass?

3 Metod och material

En grundläggande tanke hos de marxistiska litteraturkritikerna Fredric Jameson och Georg Lukács är att kulturen och litteraturen speglar sin samtid. Genom att litteraturen bearbetar erfarenheter av den sociala verkligheten och i sig utgör en produkt av underliggande världsåskådning kan man med ett sådant perspektiv skapa historisk förståelse i *tolkning* av litteraturen.

Grunden för denna uppsats är i huvudsak kvalitativ. Med utgångspunkt i de frågeställningar och den teoretiska bakgrund jag etablerat ovan, kommer en rad texter ur svensk arbetarlitteratur att utsättas för en hermeneutisk närläsning och omtolkas i en kulturmaterialistisk analys. Jag vill här poängtera att studien med andra ord låter primärkällorna speglas i ljuset av det antagna sekundärmaterialet snarare än tvärtom.⁶ I den kvalitativa metoden blir den teoretiska grunden också en viktig förutsättning under själva forskningsprocessen och vävs därmed in efter hand i undersökningen.⁷ Liksom Holme och Solvang menar jag att forskaren inte kan närma sig sitt studieobjekt helt objektivt och förutsättningslöst utan måste hela tiden ta hänsyn till, och vara medveten om, sina egna referensramar.⁸ Därmed blir intersubjektiviteten och transparensen i uppsatsen oerhört viktig för att legitimera de val av metod och material som görs. Formaliseringen utgår med andra ord från en subjektivistisk epistemologi som inte syftar till generell giltighet utan snarare till djupare förståelse.⁹

Primärmaterialet för undersökningen består, som sagt, av ett antal svenska arbetarromaner under 1900-talet. Valet av denna litteratur har skett enligt två kriterier. För det första har urvalet skett enligt en relativt löst hållen avgränsning för vad som konstituerar arbetarlitteratur, inspirerat av Magnus Nilssons definition i boken

⁶ Bell, Judith, 2006, *Introduktion till forskningsmetodik*, Lund: Studentlitteratur, s 93.

⁷ Flick, Uwe, 2006, *An Introduction to Qualitative Research*, London: SAGE, s 14ff; Bryman, Alan, 2008, *Social Research Methods*, Oxford: Oxford University Press, s 389.

⁸ Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn, 1997, *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*, Lund: Studentlitteratur, s 30f.

⁹ Holme & Solvang 1997, s 14.

Arbetarlitteratur.¹⁰ Nilsson belyser här mångfalden i arbetarlitteraturbegreppet som med Lars Furulands benämning kan sägas lokaliseras någonstans i skärningspunkten mellan litteratur skriven *av* arbetare, *om* arbetare eller *för* arbetare.¹¹ Nilsson poängterar att någon exakt bestämning av en specifik genre för arbetarlitteratur inte är möjlig och inte heller vore särskilt fruktbar. Istället menar han att man kan tänka sig en definition av arbetarlitteratur som ”litteratur som av läsaren kopplas samman med arbetarklassen” där kopplingen till arbetarklassen framstår som ”*relevant* vid läsningen”.¹² Denna relevans måste, förutom tolkningen hos betraktaren, också sättas i relation till hur man läser och tolkar litteratur vid ett givet historiskt tillfälle, dvs. en dynamisk syn på litteraturtraditionen som ständigt förändras parallellt med sin historiska kontext.¹³

För det andra består urvalet av litteratur i en löst hållen uppdelning mellan vad jag identifierar som två olika temporala kontexter. Materialet är å ena sidan hämtat från mellankrigs- och efterkrigstiden och sträcker sig från 1928–1952. Den senare indelningen består å andra sidan av nutida arbetarlitteratur från 1997–2007. Eftersom syftet med uppsatsen är att spåra förändringar och bestående mönster över tid, är det just utveckling mellan dessa två kategorier av arbetarlitteratur som studien ämnar undersöka. Inom respektive kategori från de olika tidsepokerna har jag sedermera försökt skapa en tematisk bredd bland skildringarna för att spåra gemensamma drag som inte enbart rör specifika författarskap eller berättartraditioner utan som gäller generellt för litteraturen kring arbetarklassen. Analysen syftar alltså till att, inom ramen för en kvalitativ studie, skönja allmängiltiga *tendenser* för arbetarlitteraturens förhållande till mat och smak och hur denna förändras. Av naturliga skäl begränsar detta emellertid omfattningen av materialet och ska på intet vis ses som en fullständig genomgång av svensk arbetarlitteratur lika lite som slutsatserna ska förstås som allenarådande för samtliga verk i författartraditionen.

Den första kategorin av primärmaterialen från 1900-talets förra hälft består av: Vilhelm Moberg – *Utvandrarna* (1949) och *Invandrarna* (1952); Eyvind Johnson – *Nu var det 1914* (1934) och *Stad i ljus* (1928); Moa Martinson – *Kvinnor och äppelträd* (1933); Harry Martinson – *Nässlor och Blomma* (1935); Ivar Lo-Johansson – *Godnatt*

¹⁰ Nilsson, Magnus, 2006, *Arbetarlitteratur*, Lund: Studentlitteratur.

¹¹ Furuland, Lars, ”Arbetets ansikten i arbetarlitteraturen”, *Arbetarhistoria*, 1984:1-2, Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, s 14.

¹² Nilsson 2006, s 25.

¹³ *Ibid.*, s 26.

jord (1933) och *Asfalt* (1979); Lars Ahlin – *Tåbb med manifestet* (1943). I den andra kategorin av nutida arbetarlitteratur har jag valt: Torbjörn Flykt – *Underdog* (2001); Mikael Niemi – *Populärmusik från Vittula* (2000); Bob Hansson – *Gunnar* (2007); David Ericsson – *Redlight* (2001); Klas Östergren – *Med stövlarna på* (1997).

Närläsning och diskursanalys kommer att anammas växelvis i analysen av dessa verk. Dessa metoder är emellertid breda begrepp vilka används inom många olika forskningsområden. Jag kommer här att försöka definiera metodiken så som jag valt att tillämpa den just för denna uppsats.

Inom närläsningen som metod kan man urskilja å ena sidan en interpreterande inriktning, å andra sidan en kontextualiserande.¹⁴ Eftersom mitt problemområde så tätt sammanbinder text med samhälle, kultur med klass, fiktion med verklighet, kommer jag att använda mig av båda dessa tekniker för att tolka materialet och sätta såväl gestaltningen av mat i relation till samhällsstrukturer som vice versa. En huvudsaklig del av frågeställningen handlar om att beskriva och förklara förändringen i matgestaltning över tid, och indelningen av romanerna i de två tidsbundna kategorierna angrips därför med en form av komparativ närläsning. Framställningen av mat och ätande (eller avsaknaden av sådan) fungerar som analytiskt riktmärke och kommer att analyseras ingående i detalj för att jämföra och kritiskt granska eventuella mönster och uttryck som kan identifieras med hjälp av det teoretiska ramverket. Denna del av undersökningen består med andra ord av en interpreterande närläsning av materialet med fokus på gestaltning och *symbolik* kring mat och ätande. Samtidigt kommer texterna att läsas utifrån dess respektive kontexter, som helheter, och ingå i en övergripande diskursanalys av sina respektive kategorier efter hur smaken och maten fungerar som underliggande hänsyftningar på olika textnivåer (fiktionsvärld, författarperspektiv, samhällskontext). Jag kommer då istället att fokusera på rådande smaknormer som implicita delar i diskursen kring mat och hushållning.

Samtidigt som undersökningen utgår ifrån ett begränsat antal källor, innehåller den emellertid spår av kvantitativa inslag. Det är svårt att helt skilja dessa metoder åt och man kan istället se det som ett nyttjande av olika tekniker där vissa kvantifierbara faktorer kombineras med kvalitativa mönster.¹⁵ De faktorer jag kommer att leta efter i mina texter är i första hand likheter och skillnader i hur mat och ätande framställs inom

¹⁴ Holmberg, Claes-Göran & Ohlsson, Anders, 1999, *Epikanalys*, Lund: Studentlitteratur, s 38.

berättelsen: vilken typ av mat som gestaltas, hur den tillagas, under vilka former den äts och vad den symboliserar, etc. Även om dessa faktorer är svåra att operationalisera och explicit mäta kan man se dem som i förväg bestämda mönster att söka efter. Som Holme och Solvang påpekar kan man säga att identifieringen av sådana löst definierade beståndsdelar i förlängningen gör det teoretiskt definierade problemet mätbart, vilket i sin tur kan ge substans och stöd åt den kvalitativa analysen.¹⁶

Den komparativa närläsningen av dessa faktorer och tendenser kommer till sist att kombineras med en diskursanalys om hur de två olika kontexterna förhåller sig specifikt till konstruktionen av smak. I denna del av analysen kommer också teorin kring matens dubbla värdediskurs att vävas in för att studera kopplingen mellan klass och smak och hur denna maktrelation har förändrats över tid. Diskursanalysen fokuserar alltså på de underliggande strukturer som hålls ihop av yttringarna för smak och vilka arbetarlitteraturen förmedlar. Dessa yttringar tänks i förlängningen också ingå i en mer samhällelig diskurs kring smak som baseras på ekonomiska/estetiska värden och socioekonomiska förhållanden. Tanken med en sådan analys är vidare att kunna dra slutsatser både kring förändring av symbolik och narrativ i litteraturtraditionen likväl som arbetarklassens funktion och utveckling i samhället vad gäller makten över ”den goda smaken”.

¹⁵ Holme & Solvang 1997, s 91.

¹⁶ *Ibid.*, s 153.

4 Teoretiskt ramverk

Det teoretiska ramverket för uppsatsen består av en rad olika förgreningar inom litteraturvetenskap, cultural studies och sociologi. Teorierna som tas upp i detta ramverk kommer sedan att användas selektivt för att belysa olika delar och perspektiv i studien, för att hela tiden driva den huvudsakliga problemformuleringen vidare. Emellertid kommer alla teorier att samlas under ett gemensamt paraply för att användas i en övergripande *postmarxistisk* analys som bygger på en grundläggande förklaringsmodell för makt, historia och strukturer.

Teoripresentationen börjar i det övergripande postmarxistiska perspektivet, vilket sedan löper som en röd tråd längs utnyttjandet av övriga teorier. Den andra teoridelen presenterar teorier och studier som påvisar matens funktion som *symbol* i berättelsen, vilka tar sig uttryck i såväl politiska, ekonomiska som kulturella allusioner. Vidare presenteras en teoretisk grund för hur själva smakbegreppet konstruerats och brukats genom dessa symboler, och i förlängningen hur smak därmed kan förstås som en social konstruktion. I det tredje teoriavsnittet presenteras i huvudsak Barbara Herrnstein Smiths teori om ”the double discourse of value”¹⁷, vilken med sin efterföljande teoritradition inom cultural studies gör gällande att det alltsedan modernismen uppstått en tudelning mellan å ena sidan ekonomiska värden och å andra sidan estetiska värden. En tudelning som jag senare kommer hävda lett till att den ekonomiska såväl som den estetiska smaken även hamnat i blickfånget för maktkonflikter, och i förlängningen klasskonflikter. Till sist presenteras Bourdieus sociologiska och i huvudsak empiriska studie om kosthållningens koppling och nära relation till social klass, vilken kommer att fungera som underlag för de mer litteraturvetenskapliga teorier som bara indirekt för in klassaspekten i analysen.¹⁸

¹⁷ Smith, Barbara Herrnstein, 1988, *Contingencies of Value – Alternative perspectives for critical theory*, Cambridge: Harvard University Press.

¹⁸ Bourdieu, Pierre, 1984, *Distinction – A social critique of the judgement of taste*, London: Routledge.

4.1 Kulturmaterialism och postmarxistisk dekonstruktivism

Grundtesen för den här uppsatsen är att det i mat finns nedärvt såväl materiella som kulturella värden, vilka, liksom alla typer av kapital, ingår i vissa specifika och underliggande maktstrukturer. Utgångspunkten för studien är vidare att demaskera och på djupet tolka litterära historiska texter som beskriver dessa världens uttryck, och därigenom identifiera de bakomliggande strukturerna som de ser ut idag.

Bakom denna ansats döljer sig ett vetenskapsteoretiskt antagande som, för det första, utgår ifrån att verkligheten inte är absolut utan måste tolkas utifrån vissa perspektiv för att urskilja fenomen som annars inte är objektivt iakttagbara. För det andra, utgår från tesen att maktkonflikter är strukturella, snarare än aktörsberoende, och har sin grund i såväl materiella som kulturella faktorer. Detta analytiska förhållningssätt till problemformuleringen följer en postmarxistisk tradition som ansluter till den litteraturteoretiska skola som kallas *kulturmaterialism*.

Kulturmaterialismen växte fram under 1960- och 70-talen och hade som sin främste förgrundsgestalt Raymond Williams. Inriktningen bygger till stor del på post-strukturalismens grundprinciper om språkets och symbolens betydelse för vår uppfattning och tolkning av verkligheten.¹⁹ Som analytisk metod har även dekonstruktivismen starkt inspirerat skolan, vilket kortfattat går ut på att läsa en text pluralistiskt, på olika nivåer och med olika innebörder och betydelser som står i motsägelse med varandra.²⁰ Liksom Foucault postulerar kulturmaterialismen att sociala strukturer byggs upp av dominerande och normerande ”diskursiva praktiker”. Kulturmaterialismens förgrundsgestalt, Raymond Williams, vidareutvecklade emellertid denna tanke genom att även inkludera s.k. ”structures of feeling”, vilka behandlar betydelser och värden såsom de verkligen *upplevs och känns* utifrån ett aktörsperspektiv.²¹ Denna inriktning ser de sociala strukturerna och maktrelationerna

¹⁹ Barry, Peter, 2002, *Beginning Theory – An introduction to literary and cultural theory*, 2:a uppl., Manchester University Press, s 179.

²⁰ Se exempelvis Derrida, Jacques, 1998, *Of Grammatology*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, s 158.

²¹ Barry 2002, s 186.

inte enbart som resultat av de abstrakta och helt igenom subjektivistiska diskurserna, eller som fullständigt låsta i språket, utan väger också in de materiella villkoren i analysen efter hur de upplevs och påverkar människors världsbild.²² På så sätt kan man säga att kulturmaterialismen är en korsning mellan historiematerialisk och postmodernistisk analys och låter båda dessa perspektivs världsbilder ömsesidigt påverka varandra. Med marxistiska termer kan man säga att kulturmaterialismen ser relationen mellan bas och överbyggnad som ömsesidigt inverkan på varandra.²³ Kultur förstås med andra ord vare sig som blott en avspeglning av det ekonomiska och politiska systemet, lika lite som det ses som helt oberoende av det. Med ”kultur” menas också alla typer av kultur, såväl TV som popmusik, fiktion, etc.

Kulturmaterialismen betraktar samtidigt, i likhet med nyhistoricismen, de historiska litterära verken såväl som de ”utomstående” kontexter de skapades och (om)läses i, som *texter* värda att analysera. Texterna används sedan för att omtolka, omskriva och synliggöra politiska, ekonomiska och kulturella strukturer i samhället.²⁴ Teorin framhåller den historiska texten och kontexten som central för att studera och återvinna historien utifrån ett nutida politiserat perspektiv.²⁵ Det finns alltså i kulturmaterialismen ett ständigt samspel mellan olika temporala och spatiala kontexter där utläsningen påverkas också av uttolkarens ”structures of feeling”.

Från marxismen har kulturmaterialismen också hämtat sitt ideologiska perspektiv, som ser dessa ”structures of feeling” utifrån en konfliktaspekt gentemot både dominerande ideologier och rådande trosuppfattningar som existerar i samhället.²⁶

Williams menar att även om en stor del av människors tillvaro påverkas av ekonomiska och sociala förhållanden, influeras hennes livsvillkor och sätt att tänka också av de kulturella förhållandena.²⁷ För Williams innebär kulturmaterialismen nämligen en utvidgning av kulturbegreppet där viktiga politiska undertoner inkluderas. I grunden för detta kan man framförallt se språket som en essentiell grundsten för alla typer av kulturella yttringar. Språket begränsas emellertid av de kulturella

²² Barry 2002, s 184.

²³ Se Svedjedal, Johan, ”Kulturmaterialism: från Raymond Williams till *cultural studies*”. I: *Ord&Bild* nr. 6/1998, Uddevalla: Tidskriften Ord&Bild, s 11.

²⁴ Cullhed, Anders, 2002, ”Från dekonstruktion till nyhistoricism”. I: Bergsten, Staffan (red.), *Litteraturvetenskap – en inledning*, 2:a uppl., Lund: Studentlitteratur

²⁵ Barry 2002, s 182.

²⁶ Barry 2002, s 184.

referensramar inom vilka det uttrycks, vilket i sin tur är utmärkande inte bara för olika folkgrupper utan även för olika sociala klasser. Kulturmaterialismens utvidgning av kulturbegreppet innebär dock inte bara en inkludering av arbetarklassens kulturyttringar, utan sträcker sig även till att inkludera de institutioner och levnadssätt som också reproducerar dessa referensramar. Williams poängterar således vikten av att belysa detta samspel mellan samhälle och kultur, vilka han menar det vore poängglöst att betrakta som två separata enheter, ty "[en teori om kultur är] en studie av relationerna mellan beståndsdelarna i hela sättet att leva" (min översättning).²⁸

Ett nära angränsande perspektiv till denna teori, som jag också kommer att utnyttja i den kommande analysen, är marxisten Antonio Gramscis begrepp om kulturell "hegemoni". Enligt Gramsci upprätthålls den kapitalistiska samhällsstrukturen inte i första hand av direkt maktutövning utan bevaras snarare genom mer sofistikerade och dolda processer, såsom sociala relationer påverkade av allmänna värderingar och uppfattningar.²⁹ De sociala och kulturella relationerna färgas på så sätt inom hela samhället av de dominerande klassernas sätt att beskriva och tolka samhället. Dessa värderingar och attityder kläs med en slags normativ och objektiv världsbild, och således införlivas även arbetarklassen i denna hegemoniska kultur såsom en allenarådande förståelse av verkligheten.³⁰

4.2 Maten som symbol i berättelsen

En viktig del av denna studie, vilket avhåller den från att stanna vid blott en sociologisk eller antropologisk analys, är matens betydelsefulla roll som symbol i berättelsen, och mer specifikt dess funktion i arbetarlitteraturens diskurs i olika tidsepoker. I den här delen av undersökningen introducerar jag en rad teorier och verk som på ett eller annat sätt belyser mat och smak som användbara analysenheter i en litteraturstudie och hur dessa kan ses som symboliska konstruktioner. Främst handlar det här om att föra in

²⁷ Jfr. Williams, Raymond, 1958, *Culture and Society 1780–1950*, London: Chatto & Windus, s 13 f. Vilket t.ex. kan ses i hur matens betydelse under olika tider har använts och förändrats.

²⁸ Williams, Raymond, 1961, *The Long Revolution*, London: Chatto & Windus, s 46.

²⁹ Williams, Raymond, 1977, *Marxism and Literature*, Oxford University Press, s 101.

³⁰ Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal, 2001, *Hegemony and Socialist Strategy – Towards a radical democratic politics*, London: Verso, s 67.

matens och smakens roll i litteraturen som betydelsefulla delar i ett *narrativ* och hur dessa symboler kommit att växa sig in i den västerländska kanonen. Dessa teorier utgör i sin tur en bakgrund, dels till hur mat och smak fått sin signifikativa funktion i berättandet, dels till den metodologi som senare kommer att appliceras på den jämförande studien av svensk arbetarlitteratur under 1900-talet.

Ätandets ekonomier och det kulinariska innehållet i skönlitteraturen är något som många av de teoretiker jag kommit i kontakt med påpekar varit ett negligerat forskningsområde inom de humanistiska vetenskaperna.³¹ Ämnet har dock de senaste 15 åren i allt högre grad visats intresse, och då framförallt inom Cultural Studies-området, där man just ansetts kunna kombinera litteraturvetenskapliga teorier med antropologiska metoder.

I *The Flavors of Modernity – Food and the Novel* återoppar Gian-Paolo Biasin detta perspektiv med utgångspunkt i den italienska litteraturhistorien.³² I inledningen till boken pekar han på prosans självklara funktion att återspegla verkligheten, som till så stor del utgörs av just ätande, och exemplifierar denna poäng enkelt genom att hänvisa till en av dess mest välkända karaktärs namn: Sancho *Panza* (vilket betyder ”mage” på spanska: en betecknande kontrast till Don Quixotes idealistiska och imaginära mättnad på livet): ”as [the name] *Panza* emblematically points out: the anthropology of nourishment, the sociology of classes, the politics of power, and the culture of values interact from the beginning with the literary dimension.”³³ Biasin påvisar hur det litterära användandet av mat är topologiskt; dvs. naturligt inneboende i själva strukturen av den kulinariska figuren och i det verbala uttrycket: ”it is the analogic transformation (metaphor), or the displacement by contiguity (metonymy), or the linking by comparison or similitude, or the arbitrary attribution of significance (symbol), whereby a given food is also other than what it is literally, and this other (a rhetorical figure) often contains within itself an entire discourse.”³⁴ Biasin menar att denna matens diskurs må vara moralisk, ideologisk eller social, men när den uttrycks med hjälp av

³¹ Se Biasin 1993, s 4; Douglas 1984, s 4; Ekström 1990, s 13; Morton (red.) 2004, s xvi; Ashley *et al* 2004, s vii; m.fl.

³² Biasin, Gian-Paolo, 1993, *The Flavors of Modernity – Food and the Novel*, New Jersey: Princeton University Press.

³³ Biasin 1993, s 3.

³⁴ *Ibid.* s 20.

den retoriska figuren är diskursen också litterär – d.v.s. en tanke eller ett uttryck som är litteraturens egen, och inte exempelvis historiografins eller gastronomins.³⁵

Med andra ord byggs det kring skildringen av mat upp en diskurs som på samma gång som den speglar samhällets strukturer, i sig själv skapar en symbolmättad värld som är specifikt litterär. Måltider avbildas, ofta som sociala sammankomster, utifrån en utomtextlig verklighet men får med hjälp av författaren också en narrativ funktion som skapar ytterligare betydelser vilka inte vore synliga (eller ens närvarande) i t.ex. en sociologisk studie av matvanor. Matens mening placeras därmed i skärningspunkten mellan dessa diskurser som, i linje med kulturmaterialistisk teori, ömsesidigt påverkar och avbildar varandra. Utifrån detta perspektiv, menar Biasin, fungerar gestaltningen av mat som en gynnsam katalysator för relationerna behov–begär och begär–tillfredsställelse, både materiellt och ideellt, vilket för min egen studie av arbetarlitteratur kan ses som vägledande.³⁶ Jag vill nämligen hävda att relationerna mellan behov, begär och tillfredsställelse följer linjer som också kan uttryckas med hjälp av Smak.

4.2.1 The Ambiguity of Taste

I *The Ambiguity of Taste – Freedom and Food in European Romanticism* utforskar Jocelyne Kolb sex olika författarskap under romantiken för att spåra ”den goda smakens” utveckling och dess metaforiska koppling till mat.³⁷ Boken vänder här på matens klassiskt låga status och negligerade position inom den västerländska kulturen för att istället hävda dess betydelsefulla närvaro i traditionellt högt värderade genrer under romantiken, som tragedi och poesi. Kolb går till och med så långt som att kalla matens allusioniska funktion som ”revolutionär” och syftar då på både 1800-talspoesins progressiva referenser till mat, och på hennes egen revolutionära litteraturkritik, som behandlar något så okonventionellt som smak.³⁸ En del av Kolbs syfte med studien är just att lansera en logisk och sluten cirkel mellan mat, smak och kulturella tendenser som om vartannat förutsätter varandra. Denna hermeneutiska cirkel blir för Kolb också

³⁵ Biasin 1993, s 20.

³⁶ Biasin 1993, s 14.

³⁷ Kolb, Jocelyne, 1998, *The Ambiguity of Taste – Freedom and Food in European Romanticism*, University of Michigan Press.

³⁸ Kolb 1998, s 11.

högst nödvändig för att legitimera analysmetoden som en fruktsam modell för att förstå dessa fenomen även i modern tid. Hon skriver i det inledande kapitlet, med hänsyftning på behovet av en sådan modell, att "what to the Romantics was a breach of literary decorum persists as a breach of scholarly decorum".³⁹

Genom att ingående studera verk av Molière, Fielding, Byron, Heine, Goethe och Hugo, med fortsatta hänsyftningar till Proust och Mann, visar hon hur dessa författares referenser till just smaksinnet – antingen i form av mat eller i form av ätande – automatiskt frammanar bemärkelser också av *Smak*: dvs. smakens kulturella, normativa och hierarkiska skepnad. "The ambiguity of taste" åsyftar just denna dualitet hos smakbegreppet, som i berättelsen tar sig både materiella och fysiska uttryck likväl som kulturella och estetiska allusioner. Tvetydigheten, "the ambiguity", menar Kolb också ligger i smaskildringens förmåga att å ena sidan referera till den höga konstens estetik och å andra sidan underminera samma höga konst mest omhuldade värden genom att just referera till det lågt stående smaksinnet.⁴⁰ Den naturalistiska gestaltningen av ätande kan på så sätt ses som någonting fult och lågt samtidigt som det pekar framåt mot vad som är smakligt och högt. En paradox som blir synnerligen tydlig i arbetarlitteraturens beskrivning av det sinnliga (låga), men där den abstrakta (höga) smaken ständigt hägrar i bakgrunden som det eftersträvansvärda.

"Throughout the nineteenth century, the culinary (along with whatever subjects have been 'bracketed' from works of the high style, for instance money) becomes integrated into all literary genres; as this happens, expectations change, and subjects themselves no longer provide an automatic comic effect or a shocking shift from sublime to ridiculous".⁴¹ Genom sin närläsning visar så Kolb hur neoklassicismens föreställning om den höga konstens goda Smak under 1800-talet i allt högre grad utmanats med hjälp av matens allusioniska grepp: till att börja med hos författare som Molière och Fielding, vars anspelningar förebådar Goethes och Hugos poetiska frigjordhet, vilket runt sekelskiftet 1800 leder fram till den omvälvning och uppluckring av den figurativa smaken som senare så effektivt utnyttjas hos det tidiga 1900-talets författare, såsom Proust och Mann.

³⁹ Kolb 1998, s 19.

⁴⁰ Kolb 1998, s 11–15.

⁴¹ Kolb 1998, s 2.

4.2.2 Smakbegreppet hos Denise Gigante

Medan Kolb försöker påvisa romantikens poetiska brytning med estetikens neoklassicistiska lagar, uppehåller sig Denise Gigante istället vid hur ätandet och aptiten fungerar som drivkraft i den filosofiska utvecklingen av vad hon kallar ”The Man of Taste”.⁴² Även hon spårar dock i 1800-talets filosofiska diskussion en tilltagande, och nödvändig, utveckling av smakrelaterade dikotomier mellan t.ex. estetiskt omdöme och konsumism, mellan njutning och snobbism, gastronomer och frossare, vampyrer och vegetarianer, liksom mellan filosofin och fysiologin kring mat. Gigante använder också, liksom Kolb, skönlitteraturens begagnande av smakmetaforer för att belysa utvecklingen av estetisk smak. Hennes metod går ut på att extrahera de estetiska undertonerna ur de matrelaterade berättelserna i verken av John Milton, William Wordsworth, John Keats, Lord Byron och Charles Lamb. Den genomgående teori om smak som Gigante bygger upp baseras emellertid främst på Miltons modell av människan som i huvudsak *konsument*; av alltifrån mat till språk, men som i sina försök att vara smakfull och sublimerad förblir ansatt av sin egen kroppslighet och sinnlighet – en liknande tvetydighet som Kolb presenterar, men här mer i form av ett existentiellt dilemma: ”The philosophical project of sublimating the Man of Taste from his own matter and motions involved the parallel rhetorical project of sublimating taste from the conceptual apparatus of appetite [...] Unlike appetite, aesthetic taste was at once instinctual *and* guided by certain fixed rules that taste philosophers set out to identify”.⁴³

Framväxten av konsumtionssamhället figurerar för Gigante som bakgrund för både den estetiska och sinnliga smaken i litteraturstudien, och hon påpekar insiktsfullt att ”[r]evisiting central moments of British literary history through the metaphorical lens of consumption may help to initiate dialogue among [...] diverse fields of research and recall the power of literary history as methodology for grounding such disciplinary diversity within literary studies”.⁴⁴ En legitimerande motivering lika god för Gigantes ansats som för denna uppsats.

⁴² Gigante, Denise, 2005, *Taste – A Literary History*, New Haven: Yale University Press, s 3.

⁴³ Gigante 2005, s 7.

⁴⁴ Gigante 2005, s 21.

Den estetiska smaken under 1800-talet placeras av Gigante således i ett system av specifika (normativa) lagar och regler som tar sig sociala och kulturella uttryck. På samma gång sublimeras den gastronomiska smaken, eller aptiten, mot en *ekonomisk* struktur baserad på en individualistisk konsumtionskultur: "Unlike the social structures of production, consumption is considered a matter of individual choice, and the so-called Man of Taste had to navigate an increasing tide of consumables, seeking distinction through the exercise of discrimination".⁴⁵ Gigante visar med sin litteraturstudie hur denna nya typ av konsumtion speglas med hjälp av metaforerna kring mat och hur romantikens författare också använde dessa ätandets metaforer, fullt medvetna om att de inte bara symboliserade smak och aptit, utan också pekade mot en ny typ av kapitalism som förenade dessa värden.⁴⁶ Maten inkluderades i en värdehierarki, likt andra konsumtionsvaror, med sämre och bättre kvalitet, och romantikens gastronomi integrerades således i ett projekt för att upphöja "gourmandism to the status of the fine arts and establishing its legitimate link to aesthetic taste".⁴⁷

Den växande konsumtionskapitalismen under 1800-talet möjliggjorde för de individer med mycket pengar att uttrycka "smak" i prylar och accessoarer. Joseph Litvak hävdar att dessa implicita klassgränser av "smak" blev mer och mer otydliga enligt traditionella definitioner, eftersom kapitalets inflytande möjliggjorde en ökad social rörlighet.⁴⁸ Samtidigt bidrog denna utveckling till att de sociala strukturerna, såsom könsroller och yrkeskategorier, fick ökad betydelse som markörer för sofistikerad smak.⁴⁹ Detta resonemang leder osökt in på smakens ekonomier utifrån ett sociologiskt perspektiv, vilket är ämnet för Pierre Bourdieus omfattande verk *La Distinction*.

⁴⁵ Gigante 2005, s 3.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Gigante 2005, s 166.

⁴⁸ Gigante 2005, s 174.

⁴⁹ *Ibid.*

4.3 Värdenas dubbla diskurs

Utifrån ett kulturmaterialistiskt perspektiv är det just interagerandet mellan kulturella och materiella faktorer som står i fokus. I mat ingår båda dessa element naturligt, både i form av dess ekonomiska värde och i form av de sociala bemärkelser som maten och ätandet ingår i. Denna form av särskiljande värderingsgrund, förenklat uttryckt i nyttans och nöjets skilda värden, kan tyckas som självklar men är emellertid en modern konstruktion som, parallellt med matens allusioniska uttryck, kan spåras tillbaka till början på industrialismens och konsumismens tidevarv. Barbara Herrnstein Smith etablerar i *Contingencies of Value* denna utveckling mot vad hon kallar ”the double discourse of value” med hänсыftning på värdebegreppets tudelade och i viss mån konkurrerande diskurser: å ena sidan ekonomiskt betonat och å andra sidan estetiskt grundat.⁵⁰

Herrnstein Smith visar att denna dubbla värdediskurs skapades i och med att produktionsförhållandena förändrades under industrialismens tidevarv, då synen på varans värde kom att omformuleras, samtidigt som estetikens ideologi fann det nödvändigt att i kontrast till kapitalismens värdebegrepp konstruera ett estetiskt värde utanför den sinnliga och nyttiga världen – dvs. ett konstnärligt värde i sig självt.⁵¹ Hon frågar sig hur det kommer sig att vi placerar vissa värden framför andra och vilka normativa lagar som ligger bakom denna hierarki som uppstår i den dubbla värdediskursen. Med hjälp av såväl kritisk teori som filosofi, ekonomi, sociologi och antropologi griper hon sig således an värdebegreppets kärna och kommer fram till att estetisk värde inte är en objektiv eller subjektiv egenskap utan snarare ”the product of a dynamics of a system”, dvs. en konstruktion som bygger på strukturella förhållanden, främst beroende av det ekonomiska systemet i samhället.⁵² Vår uppfattning av ett litterärt verk, t.ex., blir därmed enligt Herrnstein Smith ”equivalent to *our experience of the work in relation to the total economy of our existence*”.⁵³

⁵⁰ Smith, Barbara Herrnstein, 1988, *Contingencies of Value – Alternative perspectives for critical theory*, Cambridge: Harvard University Press.

⁵¹ Smith 1988, s 33.

⁵² *Ibid.*, s 15.

⁵³ *Ibid.*, s 16.

Enligt samma tankegångar påpekar Anders Mortensen att det inom den romantisk-modernistiska stilbildningen är en återkommande tanke ”att konsten formar eller är del av ett särskilt värdesystem, som är jämförbart med ekonomins värdesystem, liksom att dessa konkurrerar med varandra”.⁵⁴ Mortensen lyfter fram Herrnstein Smith som en av föregångarna för denna teoribildning och spårar i hennes verk en avgörande inverkan på de fortsatta studier, inte minst inom Cultural studies, som anammar hennes dubbla värdediskurs och vidareutvecklar den. Bl.a. John Guillory tar upp detta resonemang i *Cultural Capital*, där han ytterligare dekonstruerar det tudelade värdebegreppet och menar att de ekonomiska och humanistiska värdena, i linje med kulturmaterialismen, inte bara skilts åt utan även ömsesidigt påverkar varandras definitioner.⁵⁵ Guillory hävdar alltså att inte bara det estetiska värdebegreppet tagit avstamp i ekonomins normativa värdegrund, för att på så sätt skapa en konstnärlig motpol, utan påpekar att även ekonomins nyttobaserade och funktionsinriktade värden *konstruerats* utifrån dess likaledes påträngande behov av värdemässig legitimitet.⁵⁶

Utifrån problemformuleringen om kosthållningens utveckling samt dess litterära uttryck i arbetarlitteraturen blir detta teorikomplex synnerligen användbart eftersom det sätter fingret på matens egenskaper utifrån dess såväl materiella som kulturella värden, och hur dessa i sin tur kan tänkas ömsesidigt påverka varandra. Med hjälp av denna förklaringsgrund om den dubbla värdediskursen kommer jag således att försöka förklara hur det kommer sig att samma typ av mat värderas så radikalt olika inom loppet av ett enda sekel och vidare hur dess funktion som klassmarkör korrelerar med hur respektive samhällskontexter förhåller sig till ekonomiska och humanistiska värden.

Utifrån en kulturmaterialistisk analys är det emellertid viktigt att också inkludera en maktanalys i denna teori om värdenas tudelade diskurser. De normativa och strukturella förhållanden som Barbara Herrnstein Smith pekar på som direkt avhängiga för synen på värdebegreppet är, liksom alla strukturella system, själfallet också föremål för maktkonflikter. Herrnstein Smith berör själv denna problematik när hon vidare

⁵⁴ Mortensen, Anders, 2006, *Skönhetens nytta – Om uppkomsten av konstnärligt värde under den skotska Upplýsningen*, Lunds Universitet, 2009-03-26:

<http://luur.lub.lu.se/luur?func=downloadFile&fileOid=625661>, s 4.

⁵⁵ Guillory, John, 1993, *Cultural Capital – The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago: Univ. of Chicago Press.

⁵⁶ Guillory 1993, s 303–304.

diskuterar hur diskursen kring värderingen av litteratur kan förstås utifrån en maktanalys. Hon påpekar här skarpsinnigt att "[s]ince those with cultural power tend to be members of socially, economically, and politically established classes (or to serve them or identify their own interests with theirs), the texts that survive will tend to be those that appear to reflect and reinforce establishment ideologies [...] However much such canonical works may be seen to 'question' secular vanities [...] they would not be found to please long and well if they were seen to *radically* undercut establishment interests or *effectively* to subvert the ideologies that support them."⁵⁷

Detta maktperspektiv menar jag är överförbart även till konstruktionen av fin och ful mat, liksom generellt för hur man kan analysera konstruktionen av normativa värdebegrepp, vare sig de är ekonomiskt eller estetiskt grundade. En sådan analys visar sig också få empiriskt stöd i det klassorienterade perspektiv som Bourdieu presenterar i verket *La Distinction*, där inte minst maten får en framstående roll.

4.4 Bourdieu och maten som klassmarkör

Denna bakgrund till matens framväxt som symbol å ena sidan och symbolens uppdelning i en tudelad värdediskurs å den andra är viktig för att kunna etablera en maktanalys av hur dessa fenomen passar in i en klasstruktur. De teorier som utnyttjats här ovan berör emellertid ett sådant perspektiv endast implicit. De litterära verk som använts för att driva dessa teser om mat och smak betraktas trots allt idag som delar av just den höga konsten och västerländsk kanon. En infallsvinkel som, likt Michail Bachtin, belyser dessa fenomenets effekter för den "folkliga" och "låga" kulturen lyser med sin frånvaro.⁵⁸ I viss mån ämnar denna uppsats att fylla denna lucka.

"Taste classifies, and it classifies the classifier [...] Social subjects, classified by their classifications, distinguish themselves by the distinctions they make."⁵⁹ Pierre Bourdieu var sociolog och kulturanthropolog som med hjälp av empiriskt material försökte belägga begreppet "kulturellt kapital". Hans tankar var i grunden

⁵⁷ Smith 1988, s 51.

⁵⁸ Se Bachtin, Michail, 1986, *Rabelais och Skrattets Historia – François Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*, övers. Lars Fyhr, Gråbo: Anthropos, s 18–20.

⁵⁹ Bourdieu, Pierre, 2002, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, övers. Richard Nice, Harvard University Press, s 6.

strukturalistiskt influerade och i sitt omfattande verk *La Distinction* utgick han ifrån Max Webers idéer om klass och status som två skilda, och i grunden motsatta, typer av resurser, där den ena byggs upp av marknadsresurser och den andra av konsumtion och livsstil.⁶⁰ Bourdieu anammar grunden till denna klassanalys – som till skillnad från Marx speglar ett pluralistiskt, komplext och svårförutsägbart konfliktmönster – men menar samtidigt att klass och status egentligen är olika sidor av samma mynt, eller olika uttryck för samma typ av stratifiering. Bourdieu menar att båda dessa fenomen kan kopplas samman till en samfälld ”social klass”, vilken mer rättvist säger något om individens faktiska position i det sociala rummet, baserad på deras sammanlagda tillgångar till olika typer av status, kapital och sociala resurser.⁶¹ Det sociala rummet ser Bourdieu i sin tur som mångdimensionellt uppbyggt i flera lager, men där de centrala dimensionerna representeras av kapitalvolym och kapitalstruktur. Kapitalvolymen utgörs här inte bara av materiellt kapital utan består av summan av den mängd olika sorters kapital som existerar i samhället, såsom socialt, ekonomiskt och kulturellt kapital. Kapitalstrukturen utgör i sin tur fördelningen av dessa kapital som rör sig mellan olika fraktioner i det sociala rummet.⁶² Bourdieu räknar upp tre huvudklasser; den dominerade underklassen, medelklassen och den dominerande överklassen.⁶³ Baserat på dess huvudtillgång till olika typer av kapital, delas den dominerande överklassen vidare in i två undergrupper, å ena sidan en ekonomisk fraktion och å andra sidan en kulturell fraktion.

Baserat på denna grundsyn på social klass som analysenhet, är en av grundteserna i Pierre Bourdieus omfattande verk *La Distinction* att också *smak* har en stark koppling till position i det sociala rummet. Enligt Bourdieu är synen på mat, kultur och estetik, indikationer på klass, eftersom konsumtionstrenderna till synes korrelerar relativt väl med en individs motsvarande klassidentitet i samhället.⁶⁴ Varje fraktion av de dominerande klasserna utvecklar sina egna estetiska kriterier, och denna uppsjö av olika typer av konsumentintressen, baserade på social position, förutsätter i sin tur att varje fraktion ”har sina egna konstnärer och filosofer, dagstidningar och kritiker, precis

⁶⁰ Broady, Donald, 1991, *Sociologi och epistemologi – Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, HLS Förlag, Stockholm, s 75f.

⁶¹ Broady 1991, s 77.

⁶² Bourdieu, Pierre, 1993, *Kultursociologiska texter*, i urval av Donald Broady & Mikael Palme, Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion, s 244.

⁶³ Bourdieu 1993, s 244

som de har sina egna frisörer, inredningsmagasin eller klädmärken” (min översättning).⁶⁵

Bourdieu vill vidare hävda att klassdistinktioner och preferenser till förhållandevis stor del ”utmärks i de ordinära valen i vardagen, såsom möbler, kläder eller *matlagning*, vilka är särdeles avslöjande för djuprotade och långvariga förhållanden eftersom de i denna kontext, lokaliserade utanför ramen för utbildningssystemet, måste konfronteras med den blottade *smaken*” (min översättning och kursivering).⁶⁶ Bourdieu kopplar här alltså samman val av mat med smak, vilket i sin tur utgör en klassdistinktion. Han går till och med så långt som att påstå att ett av de starkaste och mest beständiga avtrycken i barns uppfostran antagligen är smaksinnet för mat.⁶⁷

Bourdieu använder i sin studie måltider serverade vid speciella tillfällen som intressanta och betecknande indikatorer på hur ett ”skrytande” med livsstil (i vilket också dukning och möbler ingår) fungerar som ett slags självbevarande och bekräftande av identitet inom befintlig social klass.⁶⁸ Studien målar upp en struktur där människors sympatier och antipatier speglar, och också *bör* spegla, detsamma som symboliserar deras respektive klassfraktion.

Barn från de lägre samhällslagren, menar Bourdieu, är förutbestämda att välja ”stabbig, fet och fettbildande mat, vilken också är billig”, eftersträvas mycket och mättande mat, i motsats till mat som är originell och exotisk.⁶⁹ I sin empiriska undersökning befäster också Bourdieu statistiskt sådana samband när han i närmare detalj undersöker olika familjers matvanor – något som ytterligare förstärker hans teorier om överklassens ”nykterhetsideal i smäckerhetens namn”, i kontrast till den ”festlighetens eftergivenhet och överdrift” som karaktäriserar smaken hos de lägre klasserna.⁷⁰ Denna förevisande del av Bourdieus studie – en såväl teoretisk som empirisk åtskillnad mellan smak av lyx (eller frihet) och smak av nödvändighet – visar tydligt på distinktionen (*la distinction*) mellan sociala klasser där materiella och kulturella faktorer samverkar.

⁶⁴ Bourdieu 2002, s 184.

⁶⁵ Bourdieu 2002, s 231–232.

⁶⁶ Bourdieu 2002, s 77.

⁶⁷ Bourdieu 2002, s 79.

⁶⁸ *Ibid.*, s 79.

⁶⁹ *Ibid.*, s 177.

⁷⁰ *Ibid.*, s 179.

Den sociala positionens inverkan på dessa preferenser av mat, menar Bourdieu vidare, är emellertid starkare än såväl ekonomiskt som akademiskt kapital. Han visar med sitt empiriska material att social hemvist i själva verket kvarstår som minst lika inflytelserik faktor för dessa mönster även vid identiska nivåer av utbildning.⁷¹ Hur man uppfattar sin sociala verklighet är för Bourdieu alltså nära relaterat till socialt ursprung, eftersom formerna för de *narrativ* man har till förfogande för att beskriva sin omvärld kommer från relativt tidiga stadier i utvecklingen.⁷² Som vi senare ska se får en sådan analys också betydelse i betraktandet av verklighetsbeskrivningarna i arbetarförfattares ungdomsskildringar, inte minst på det sätt som maten och måltiderna där framställs.

Ser man till fördelningen av arbete verkar även här liknande mönster figurera, där ekonomiska krav minskar längre ned på klasskalan utan att det för den sakens skull sker några egentliga förändringar i konsumtionsmönster.⁷³ Oavsett ekonomiska tillgångar förblir konsumtionsbeteendet alltså detsamma inom respektive klassfraktion, vilket ytterligare förstärker Bourdieus idé om socialt ursprung som grund för estetiska preferenser, snarare än ekonomiskt kapital.

⁷¹ Bourdieu 2002, s 63.

⁷² *Ibid.*, s 78.

⁷³ *Ibid.*, s 185.

5 Maten i den tidiga arbetarlitteraturen

I den svenska proletärlitteraturen från första halvan av 1900-talet har maten fått en framstående roll i berättandet som signifikativ faktor för arbetarens levnadsförhållanden, tradition och identitet. På detta plan utgör maten allt som oftast en deskriptiv roll av underklassernas fattigdom, hunger och hårda levnadsvillkor. Kosthållningen, eller avsaknaden av densamme, blir för de tidiga arbetarförfattarna ett tidstypiskt signum för de materiellt skrala förutsättningar som på så sätt förenar författarnas fiktionsvärldar inom genren. Matens materiellt betingade villkor blir för författare som Vilhelm Moberg, Ivar Lo-Johansson och Moa Martinsson således direkta och betecknande.

5.1 Bröd och potäter

Om kvällarna satt han och betraktade sin mors fårade ansikte, medan de åt av den urlakade, attenblanka sillen. Gräslöken låg vackert strödd som ett vårligt regn över den. Fadern satt med sin väldiga storväst på sig, fast han var inne. Eskil stack kniven mellan de bruna tänderna, så att han bet i stålet. Det krasade litet. Han rapade och gick ut. Först när de andra ätit färdigt, fick modern tid att göra det ostört. Hon tog sitt fat med potatisar, skalade dem till små kulor, och ställde sig vid spisen för att äta. På spisingarna värmdes diskvattnet i den hoppande baljan av buckligt bleck.⁷⁴

Runtom i Sverige och Europa skedde under 1800-talet en kraftig befolkningstillväxt och demografisk förvandling som i mångt och mycket hade sitt ursprung i Esaias Tegnér's bevingade uttryck ”freden, vaccinet och *potäterna*”. Potatisen, som var billig, näringsrik och lätt att producera i stor skala, kom ända in på 1900-talet att bli basfödan för en stor del av bönderna och den framväxande arbetarklassen.⁷⁵ Det som senare kom

⁷⁴ Lo-Johansson, Ivar, 2001, *Godnatt, jord*, Smedjebacken: Albert Bonniers Förlag, s 410–411.

⁷⁵ Bergström, Börje *et al*, 1996, *Alla tiders historia*, Kristianstad: Gleerups Utbildning, s 179.

att kallas för husmanskost, vilken till stor del baseras på potatis och andra liknande grödor, var formen för den arbetandes och fattiges måltid; potatisskördarnas utfall blev det som hjälpte eller stjälpde mätnad och överlevnad för folket. Potatisen blev därför för underklasserna också en ambivalent symbol som stod för trygghet och hopp, samtidigt som den också representerade fattigdom och modlöshet.⁷⁶ I Ivar Lo-Johanssons *Godnatt jord*, liksom hos många andra svenska statarförfattare, speglas potatisens dubbelbottnade symbolik tydligt; kampen mot hungern och kampen för att få det bättre blandas med en stark känsla av tradition och tillhörighet. I artikeln "Faith and Betrayal – the Potato" visar Robert Merritt att potatisen även i engelsk litteratur på samma sätt tjänar som "signifier of heroic continuity, but also as a symbol of deterioration and decadence" hos t.ex. James Joyce.⁷⁷

I Wilhelm Mobergs *Utvandrarna* är det istället åkrarnas tynande sädesskördar som figurerar som den yttersta orsaken till armod och som får Kristina och Karl Oskar att drömma om att utvandra till Amerika.

Kristina bakade nödröd. När rågmjölet inte förslog, drygade hon ut det med agnar, bokenötter, ljungrö och torkade oxelbär. Hon försökte också mala in ekollon i baket, men sådant bröd gjorde en så hårdlivad, att man inte kunde göra sina behov på flera dygn. Men hon kokade en ätbar välling på kärnor av hasselnöt, i stället för den rena rågmjölsvällingen, som de fick vara utan i vinter. Med nödfödan var det dock ingen riktig välsignelse; knopp, frön, nötter och annat, som samlades i markerna, fyllde väl buken, men gav ingen varaktig mätnad.⁷⁸

Samtidigt är det som hägrar där borta på andra sidan Atlanten just åkermark, rikare skördar och samma säd och rågröd som man flyr bort ifrån. Kosthållningen ter sig för Kristina och Karl Oskar som densamma även på en helt ny kontinent. Husmanskosten har ett symboliskt värde för utvandrarerna som är greppbart och tryggt, och även i drömmen är det således svårt för dem att identifiera sig med någonting som representerar en högre social klass. Även här är det alltså samma typ av mat som spelar den tudelade rollen som symbol för såväl nöden som frälsningen. Smaken för det goda

⁷⁶ Merritt, Robert, 1990, "Faith and Betrayal: The Potato in Ulysses". I: *James Joyce Quarterly* 28.1 (1990), s 269–276.

⁷⁷ Merritt 1990, s 271.

och njutningsfulla sträcker sig endast så långt som den synbara horisonten, och hos Moberg kan man börja ana hur detta kommer sig genom anammandet av Jocelyne Kolbs begrepp "the ambiguity of taste".⁷⁹ För Kristina har excesser och materiella värden nämligen inget egenvärde om det inte fyller sin funktion. För henne finns en strikt hierarki utarbetad som kopplar samman nyttovärdet med njutningsvärdet, och där njutningen aldrig kan tänkas stå för sig själv. Således blir hon till en början misstrogen när Karl Oskar förklarar att man i Amerika äter vetebröd även på veckodagarna: "För henne var och förblev vetebröd helgdags- och kalasmat. Till jul, påsk och midsommar brukade hon köpa hem några skålpund vetemjöl till ett bak. Så räknade hon kakorna och låste in dem i skänken, så att barnen inte kunde äta dem utan lov. Det var mat som noggrant skulle fördelas, så att det skedde alla rätt."⁸⁰

Kristinas skeptiska förhållningssätt till lyx på vardagar är naturligtvis kopplat till familjens ekonomiska situation, men det har också att göra med bilden av lyx som någonting utöver det vanliga, något som får sitt värde i just detta. Lyxen tillåts vara opraktisk och onyttig eftersom den förekommer så sällan, och då, men endast då, utgör den också ett njutningsvärde. Icke desto mindre utgör även rågbrödet en njutning när det äts på vardagen eftersom det då fyller sin plats i nyttohierarkin. Först när rågmjålet saknas övergår det påvra brödets välstånd i armod. Således vurmar Kristina för brödets godhet och konstaterar att "ingen mat mättar en människas mage som bröd. Ingen mat skänker en så varaktig mättnad som bröd. Ingenting kan sättas i brödets ställe, varken åt stor eller liten."⁸¹

Potatisen och brödet representerar således den låga, ekonomiska och funktionella smaken där lite utrymme lämnades åt dietik eller estetik. Men även om husmanskosten i sig ofta saknar färg och vitalitet beskrivs den i den tidiga arbetarlitteraturen med färggranna ordalag och med allusioner hämtade närmast från naturens skönhet. Så till exempel i Harry Martinsons skildring av Martins åsyn av det välbärgade bordet i *Nässlorna Blomma*:

⁷⁸ Moberg, Vilhelm, 1995, *Romanen om utvandrarerna: Utvandrarerna*, Stockholm: Bonnier, s 129.

⁷⁹ "The ambiguity of taste" åsyftar här den sinneliga smakens direkta koppling och frammanande också av ideal *Smak*. Se teorikapitlet för en vidare beskrivning av Kolbs begrepp.

⁸⁰ Moberg, Vilhelm, 1989, *Invandrarerna*, Arlöv: Esselte Studium, s 25.

⁸¹ Moberg 1989, s 127.

Nu steg han in i köket. Middagsmatens slingrande ånga steg upp från bordets söndagsrätter. Där bakom var det soliga fönstret. Gardinerna hängde som intagna dimmor, så hundlokeblommigt lätta. Solen stod mitt i en ruta, guldluden, fönsterlugn, het; skapade glorian kring allt, kring ångan, imman och maten, kring Gunvors genomlysta blus av muslin och Hellvigs hår. [...] Nysilvergafflarna heta av sol stuckos i rykande potatis; nysilverskeden i blondluden hand sänkte sig ned och hämtade ur fatet en bit av den snövita gösen.⁸²

Maten, den traditionella husmanskosten, fungerar här som det fina och högt stående, omskrivet i ett nästan sagolikt skimmer, där det välbärgade köket med rykande potatis och nysilver framstår som centrum för det vackra i Martins omvärld. I kontrast till smutsen, svetten och slitet, liksom till allt det okända och skrämmande, framträder köket och måltiden som rent, igenkännligt och tryggt.

Möjligen kan man i relation till detta knyta an till Michail Bachtins analys av hur konst för de breda folklagen växer fram och figurerar annorstädes än den borgerliga konsten.⁸³ Maten kan ses som en naturligt inkorporerad stilart som förknippas med folkfest och karneval, en ”låg” typ av konst som även fyller funktionen som aktiv part i festande och lidelse i kombination med materiell nytta. Här följer dock logiken kring vad som anses estetiskt vackert andra kriterier än vad som gäller för den ”högre” konsten, i och med att det ekonomiska och estetiska värdet här kopplas samman och ses som ett och samma, snarare än tvärtom. Det är också det igenkännliga, konservativa och traditionella som naturligt symboliserar det vackra och goda, eftersom dessa markörer vittnar om identitet och tolkningsföreträde. Här är det den subjektiva tolkningen, och njutningen, som står i centrum snarare än idén om en objektiv skönhet som skall sökas utanför subjektet i främmande domäner. Arbetarklassens mat blir således en njutning på flera olika plan som konnoterar ”sanna” värden som inte behöver sökas och tolkas i någon högre grad, utan naturligt ligger i linje med sociala och ekonomiska identiteter och värden inom ramen för subjektiv erfarenhet.

Denna igenkännliga kosthållning i den tidiga arbetarlitteraturen utnyttjas också på berättarnivå i form av ett narrativt grepp för att etablera en social position hos karaktärerna. Eskils, Kristinas och Martins relation till maten i citaten ovan

⁸² Martinson, Harry, 2005, *Nässlorna Blomma*, Viborg: Bonnier, s 135.

⁸³ Se Bachtin 1986, s 18–20.

representerar en kollektiv kulturell tradition och ett utarbetat narrativ som är viktig för distinktionen mellan just arbetarlitteratur och annan litteratur. Framställningen av maten är uppbyggd för att anspela på vissa karaktäristiska förhållanden, såväl kulturella som ekonomiska, och länkar samman karaktärerna i berättelsen med läsaren. Dessa kulturella/materiella skildringar strävar med andra ord dels efter att ingå i ett kollektiv av erfarenheter, dels efter att självbiografiskt legitimera författarens egen roll och trovärdighet som berättare, vilken likt classicismens diktare förtroligt följer vissa på förhand förväntade berättarmönster.⁸⁴ Genomgående i den tidiga arbetarlitteraturen etableras således en tematisk spänning mellan hungerns armod och husmanskostens idealiserande. Ibland räcker det med att blott nämna en ingrediens för att tangera denna gemenskap. Symboliken som åkallas placerar karaktärerna mitt i arbetarlitteraturens tradition och förmedlar en, inte sällan romantiserad, bild av kamp och underlägsenhet och på samma gång gemenskap och stolthet. Alla dessa sinnebilder är t.ex. omisskänneliga när huvudkaraktären i Ivar Lo-Johanssons *Asfalt* börjar på sin nya arbetsplats inne i staden och blir inkluderad i kollektivets matvanor:

Gubben var i och med det försvunnen som en ande in i ett rum som låg bredvid köket. Jag försökte orientera mig på egen hand. Matsedeln kom att bli min första läsning på den nya platsen, där jag fått femtusen band böcker till förfogande. Det var fort gjort. Matsedeln var en lapp som upptog råvarorna till de olika måltiderna av gröt, potatis, kålrötter, korn, sill, mjölk och bröd. Saltet tycktes vara gemensamt för oss alla.⁸⁵

Mer än andra element i romanerna får dessa matreferenser symbolisera arbetarklassens kollektiva förutsättningar, eftersom dessa utgör en gemensam nämnare mellan annars väldigt skilda berättelser av alltifrån landsbygd till storstadsliv. Oavsett kontext äts tillagad mat i hemmet och allt som oftast av kvinnor och med ständigt återkommande ingredienser, som här i Moa Martinsons *Kvinnor och Äppelträd*:

Ellen lyssnar artigt, dricker sitt kaffe inne i handelsfruns fina kök [...] När frun räknar ihop sill, fotogen, fläsk, jäst, två och ett hekto bästa karameller, säger

⁸⁴ I *Arbetarlitteratur* hävdar också Magnus Nilsson att just det kollektiva och självbiografiska berättardraget kan ses som något av det mest genomgående och typiska i arbetarlitteraturen; Nilsson 2006, s 166.

den spotska munnen medan de stora lysande ögonen likgiltigt far över Ellens person: 'När jag väl fått den här sista ungen kommer jag ned och gör några dagsverken i trädgården åt er eller byker vårbyken, för pengar har jag inga.⁸⁶

Sill, fläsk, potatis, gröt, mjölk och bröd. I arbetarlitteraturens skildringar av mat är det i första hand kvinnan som är fast i en kulturbevarande roll, som upprätthåller och symboliserar matlagningens tradition, säkerhet och, såklart, moderlighet. Det är kvinnorna och inte männen som står böjda över de osande grytorna i hemmet och som symboliserar de gemensamma erfarenheterna där. Mannens kontakt med maten, alltså det offentliga mötet mellan mat och arbetarklass, följer istället en annan värdediskurs som har sin grund utanför arbetarklassen och som i högre grad har en kulturell signifikans för social stratifiering.

5.2 Det röda köttet och det vita brödet

När mannen lämnar hemmets sfär och intar en aktiv roll på landsbygden eller i staden blir maten för arbetarförfattarna en tydlig markör för de ekonomiskt skrala förhållandena som skiljer de egna leden från borgarklass och bourgeoisie, liksom de kulturella normer som kanske i ännu högre grad markerar social klass. Satt i relation till andra klasser fyller maten här en annan funktion än den i hemmets privata sfär; en funktion som inte på samma sätt upprätthåller traditionen av matkultur utan snarare pekar på avsaknaden av densamme. Precis som Stephen Mennell påpekar i *All manners of food* finns här ett genusbetingat fenomen där den kvinnliga erfarenheten av kosthållning rör sig inåt arbetarklassens tradition och gemenskap, samtidigt som mannens förhållande till maten istället ter sig utåtblickande, och framförallt uppåt i social status.⁸⁷ I t.ex. Eyvind Johnsons *Nu var det 1914* gestaltas denna typ av förhållande hos Olof då han redan som pojke gett sig av från sitt hem för att arbeta som flottare:

⁸⁵ Lo-Johanson, Ivar, 1982, *Asfalt*, Stockholm: Bonnier, s 64–65.

⁸⁶ Martinson, Moa, 2005, *Kvinnor och äppelträd*, Stockholm: Natur och Kultur, s 116–117.

⁸⁷ Mennell, Stephen, 1996, *All Manners of Food – Eating and Taste in England and France from the Middle Ages to the Present*, 2:a uppl., Chicago: University of Illinois Press, s 201.

Olof åt bröd och korv och vände sig bort varje gång han kom ihåg det för att de inte skulle se att det var så simpel mat. Han hittade några smörgåsar med ägg på i konten, men han visste inte om man brukade äta smörgåsar med stekta ägg här, det var kanske smörgåsar man skulle skratta ut. Men ingen sade något fast de såg dem. De var kanske bra människor, som inte brydde sig så mycket om mat.⁸⁸

Tillsammans med de andra flottarna skäms Olof för sin enkla lunch eftersom den vittnar om hans låga sociala status. Matens emblematiske betydelse och makt syns här tydligt då en så enkel detalj som kokt eller stekt ägg kan tänkas markera var någonstans man kommer ifrån och hur högt eller lågt man befinner sig på den sociala skalan. Redan som barn uttrycker Olof alltså en synnerligen stor förståelse för denna typ av stratifiering såsom väldigt avslöjande, och känner lättnad över att hans arbetskamrater kanske är ”bra människor som inte brydde sig så mycket om mat”⁸⁹ – dvs. klass.

Här symboliserar maten med andra ord inte gemenskap och tradition i första hand, utan snarare en oro för att inte passa in och bli betraktad som underlägsen. Oron som Olof ger uttryck för utspelar sig dessutom gentemot arbetare av relativt lika börd. Samma typ av mekanismer lyser igenom också hos Ivar Lo-Johanssons alter ego i *Asfalt*:

Arbetarna jämförde, fast utan att låtsas om det, matsäckarna de hade med sig i förning. På matsäcken kunde hemförhållanden och äktenskap och annat avläsas. De satt och jämförde i hemlighet innehållet med smörgåsarna och pålägget alldeles som barn i småskolan skulle ha gjort. Då var det något besynnerligt, som kom arbetarna att påminna om samhällets stora, vuxna barn. Det var också på det viset de andra klasserna betraktade dem, när de ansåg arbetarna som mindre intelligenta än de själva, som alltför outvecklade och omogna till att överta samhällsmakten.⁹⁰

Återigen kopplas lunchlådan samman med status, som även inbördes får betydelse för hur arbetarna betraktar varandra. Här blir det också uppenbart att den norm som värderar matsäckens position i hierarkin av smörgåsar och pålägg inte har sitt ursprung

⁸⁸ Johnson, Eyvind, , 1961, *Nu var det 1914*, Stockholm: Bonniers, s 44.

⁸⁹ Johnson 1961, s 44.

⁹⁰ Lo-Johanson 1982, s 215.

i husmanskostens nyttobaserade ideal. Det är nu inte längre frågan om ett idealiserande av rågbröd utifrån sitt funktionsvärde, utan handlar istället om smörgåsens lyxighet som grund för social status. Med Barbara Herrnstein-Smiths termer kan man säga att arbetarna här värderar varandra med utgångspunkt i matens estetiska värde, alltså dess Smak, och att denna diskurs skiljer sig radikalt ifrån hemmamiljöns värdering av måltiden.⁹¹

Citatet ovan vittnar också om att måltiden med arbetarna inte är integrerande, utan segregering med en stark känsla av allmänt utanförskap, såsom ”samhällets stora, vuxna barn”. Själva fenomenet att söka bekräftelse på social position och ”bra smak” genom valet av mat, som berättarjaget ur *Asfalt* här beskriver, avslöjar i själva verket en djup osäkerhet inför vad denna (estetiska) smak innebär. I nästkommande mening är också självinsikten om denna osäkerhet total då berättarjaget ger uttryck för känslan av att bli betraktad som mindre intelligent av ”de andra klasserna” och ”alltför outveckla[d] och omog[en] till att överta samhällsmakten”.⁹²

Här blir det med andra ord frågan om ett narrativ som ger uttryck för fattigdom på såväl ekonomiska som kulturella värden, eftersom nyttoperspektivet såväl som njutningsperspektivet för god mat hämtar sin norm i de sociala klasser som befinner sig ovanför arbetarklassen. Husmanskosten mister här sin ambivalenta symbolik som både frälsare och representant för armodet och ersätts istället av nya värden från andra sociala gemenskaper. Ty i andra änden av mathierarkin under industrialismen framstod för arbetarklassen köttet och det vita brödet som en likaledes ambivalent symbol för det som var det allra finaste och godaste, men som samtidigt var ekonomiskt oåtkomligt och reserverat för borgerligheten och överklasserna.⁹³ Denna mat har också (eller kanske just därför) ett *kulturellt* värde som är minst lika svåråtkomligt som det ekonomiska, men som likaledes blir normerande i den tidiga arbetarlitteraturen för god smak. Som Timothy Morton skriver i *Cultures of taste / Theories of appetite* symboliserade arbetarklassens begär efter ”red meat and fine white bread, as opposed to potatoes, [...] a desire not only for satisfaction but also for respect, and indeed for a radical revision of those social structures that inhibited such satisfaction”.⁹⁴

⁹¹ Se genomgången av Barbara Herrnstein Smiths tes om värdenas dubbla diskurs i teoriavsnittet ovan.

⁹² Lo-Johanson 1982, s 215.

⁹³ Morton, Timothy (red.), 2004, *Cultures of Taste / Theories of Appetite: Eating Romanticism*, Palgrave, s 3.

⁹⁴ Morton (red.) 2004, s 4.

Återigen visar Eyvind Johnson på hur maten i arbetarberättelsen på detta sätt binds samman med respekt och social stratifiering och där en konfrontation med detta, ”det fina”, möts av både förskräckelse, avund och lockelse. I citatet nedan har Olof blivit inbjuden på en bit mat hos disponentens fru, som genom fönstret sett hur han ensam slitit på potatisåkern trots att det är sen höst och knappt någon potatis kvar att tala om:

Och när han satt vid bordet [i köket] med mössan i händerna, mellangärdet hopdraget och knäna hoptryckta var det som om han på en gång befunnit sig framför ett oöverstigligt hinder och ändå inte kunde eller ville vända. Här var varmt och ljust; allt omkring honom var så ljust. Den stora biffen var för ren för honom. Och bakom honom fanns frun och pigorna med sina ljusa klänningar och förkläen, sin ljusa, lätta tystnad. Han tappade en brödskiva i golvet och grep efter den; men han vågade inte ta upp den och inte heller sparka undan den. Han rodnade igen och hörde fruns röst. [...] Han åt och kände att det var gott, det hade velat stanna länge i hans mun, men han sväljde fort och i stora stycken för att komma undan.⁹⁵

Hemma hos disponenten blir den fina maten, det röda köttet och det vita brödet till och med fysiskt svårbemästrat för Olof, och symptomatiskt tappar han brödet till marken och låter mjölken sippra ut över hakan. Att den stora biffen känns för ren för honom har alltså inte så mycket att göra med att han själv är skitig utan mer på grund av biffens symboliska värde för god Smak, vilket för arbetarklassen utgjorde ett kulturellt kapital som de per definition saknade.

På samma sätt som potatisens ambivalens mellan armod och frälsning också innebar en identitetsbärande faktor för gemenskap och kollektiva erfarenheter, återfinns en sådan mekanism emellertid även för ”det röda köttet och det vita brödet”. Eftersom frälsningen i denna smakhierarki per definition hägrar utanför arbetarklassens domäner fungerar identifieringen dock endast via armodets erfarenhet i relation till de övre klassernas värdediskurser. Närmare bestämt hungerns erfarenhet.

⁹⁵ Johnson 1961, s 149 -150.

5.3 Hungern

Parallellt med potatisens och sädens roll för kosthållningen i arbetarhushållet figurerar hungern som en ständigt närvarande symbol i den tidiga arbetarlitteraturen. Men där hungern för kvinnan i hemmet främst symboliserar kärv kamp och skrala livsvillkor, fungerar hungern för mannen i det offentliga rummet som ett bejakande av klassidentitet och social position *i förhållande* till andra klasser. Skildringarna av hemmiljöerna i *Nässlorna blommar*, *Godnatt jord*, *Utvandrarna* och *Kvinnor och äppelträd*, där kvinnorna upprätthåller hushållet, sker nämligen i en relativt isolerad kontext där samhörigheten med resten av arbetarklassen betonas snarare än dess ställning i relation till borgarklass och överklass. Här är ätandet, traditionen och kampen synonym med gemenskap och kollektivets kultur snarare än orättvisor och social stratifiering.

Hungern fungerar inom arbetarlitteraturen också som en kollektiverande faktor, men den av en annan erfarenhet och som i första hand tar plats i offentligheten och till största del utgörs av kaffedrickande, öldrickande och inte minst hunger på olika slags kaféer. Karaktärerna i arbetarromanerna dricker kaffekask för att döva hungern men drömmer samtidigt om den mat och det välstånd de inte har råd med och som därför förblir också en symbolisk hunger på livet som inte *kan* mättas:

Torsten satt stilla som en buddhabild framför ett glas öl och en smörgås, som han saktmodigt knaprade i sig. Det var en måltid utan brådska: det gällde inte att äta sig mätt utan bara att lura hungern ett par timmar.⁹⁶

Hungern är väldigt fysiskt kännbar som klassmarkör, samtidigt som den således har symboliska konnotationer i form av moral, hederlighet och renhet. Hungern blir ett kvitto på tillhörighet och klassidentitet med ett konservativt, antimonetärt och sparsamt ideal som resultat, vilket på sitt sätt också knyter an till normen om det funktionella värdet i diskursen kring husmanskosten och potatisen ovan. Arbetarna i dessa romaner, som i högre grad utspelas i storstadens offentlighet, speglas inte sällan i ett ganska romantiserat skimmer av dygden det innebär att tillhöra denna skrala men moraliska

⁹⁶ Johnson, Eyvind, 2000, *Stad i Ljus*, Viborg: Delfinserien, s 130.

gemenskap. Samtidigt speglas en avundsjuka och kamp för att nå de samhällslager som utgörs av andra, tydligt definierbara, grupper där mättnad och finkultur går hand i hand. Inte minst blir detta tydligt i Tåbbs slumpartade besök hos en fackpamp som, korpulent, sitter vid uppdukat bord och skäller ut Tåbb för hans försök att tas upp i gemenskapen och bjudas in till bords:

Pampen satt kvar vid matbordet på sin stoppade kökssoffa medan han skrek och gjorde sig stöddig. [...]

- Vi arbetare ska alltså försörja er, menar ni, eftersom det är till oss ni springer från morron till kväll [...] Du är ett offer för storkapitalism och rationalisering! [...]
- Får jag be om adressen! skrek Tåbb.
- Va fan skriker du om? skrek pampen.
- Naturligtvis om adressen till rationalisering och storkapitalism. Det är väl för helvete inte långt härifrån dom bor? [...] Jag måste ha tag på dom nu! Jag har inte fått annat i mig än kaffe på tre långa dar. Kaffe, kaffe, kaffe! Jag är utsvulten. Min mage är en enda sur kaffesump. Jag är förstörd förstår du och ramlar snart ihop. Jag måste ha mat. Nå, hit med adressen då för fan i våld. Hit med den karl, du som vet så förbannat bra och sitter inne med kunskap.⁹⁷

Fackpampen blir till symbol för Tåbbs svikna ideal, samtidigt som han använder sin hunger som symbol för heder och rättrådighet i förhållande till småborgerligheten. På samma gång är Tåbb bitter över sitt öde och drömmer om att lämna sin klassbundna identitet, något som också sker mot slutet av romanen, men först när han lyckas ta sig bort från staden och ut i den idylliskt beskrivna arbetargemenskapen på landet.

Inom denna matdiskurs mellan å ena sidan en hungrande arbetarklass och å andra en välmående borgarklass förlorar arbetarlitteraturen en egen klassspecifik gastronomisk och estetisk smak som tillhör den egna identiteten. Det ”fina” härbärgerar annorstädes för Tåbb och Torsten, och kvar finns blott en konservativ och skral värdegrund som bygger på materiella *men* likafullt antimonetära beskaffenheter som ytterst förkroppsligas av sinnelig hunger. Denna hunger blir därmed också en frustrerad kraft som riktas utåt och som pekar mot en mer politiserad litteratur som i sin kritik av samhällsstrukturerna vill något mer än att blott gestalta. Hungerns narrativ vittnar också

⁹⁷ Ahlin, Lars, 1977, *Tåbb med Manifestet*, Lund: Rahms, s 76–78.

om en tilltagande identitetskris hos karaktärerna, som blir allt mer alienerade vad gäller både materiellt och kulturellt kapital och som, liksom Tåbb, får svårt att hitta de ”nyttans och nöjets” värden i samhället utan att för den sakens skull överge sin bakgrund. För arbetaren tycks *både* de estetiska och ekonomiska värdena symbolisera utanförskap:

Han stod innanför disken – en sensation också – och tittade på hyllorna, kryddlådorna med etiketter, den väldiga karamellburken av glas på disken. Inför karamellburken kände han förakt och hunger.⁹⁸

Detta att jämföra med följande passage ur *Nässlorna Blomma* där samma distanserade attityd finns gentemot överhetens estetiska ideal, men där det samtidigt figurerar en inåtriktad smakvärdering som står i förgrunden för gestaltningen. Här kan den dubbla symboliken i nöd och frälsning förvisso kopplas till samma dubbla smakdiskurs mellan nytta och njutning, men där bristen på kapital gör de ekonomiska värdena frånvarande träder samtidigt det estetiska värdet fram som fast förankrat i just arbetartraditionen och klassens identitetsbärande kultur:

Så var det då äggröran. Skyggt liksom konfirmanden, vilken för första gången letar i kvinnolinnet tog handen sig fram till den påskliljegula och underbara rätten i karotten. [...] Och då rätten var bärgad över till tallriken började sockenungen äta ’fint’, med gaffeln i mun, ej med kniven.⁹⁹

Denna dikotomi mellan proletariats individualistiska hunger och arbetarklassens kollektiva matkultur betecknar en brytpunkt i den tidiga arbetarlitteraturen och sätter fingret på den moderna konflikt som Christina Fjellström beskriver som ”kampen mellan ’det goda livet’ och det ’effektiva och rationella samhället’”.¹⁰⁰ Industrialismens effektiviserande av produktionsförhållandena och dess kapitalistiska styrsystem ledde till att en tudelning av värdebegreppet obönhörligen blev nödvändig för att å ena sidan legitimera egenvärdet i produktionen (och således också en ny typ av mänsklig uppdelning i samhällsklasser), och å andra sidan för att bevara estetikens retoriska

⁹⁸ Johnson 1961, s 158.

⁹⁹ Martinson 2005, s 112.

¹⁰⁰ Fjellström, Christina, 1990, *Drömmen om det goda livet*, Umeå universitet, s 61.

behov av ett konstnärligt egenvärde. På så vis uppstod den dubbla och konkurrerande diskurs mellan humanistiska och ekonomiska värden som Herrstein-Smith m.fl. uppmärksammat och som i mångt och mycket kom att dela samhället i skilda sfärer och ekonomier mellan nytta och nöje.

Såväl ekonomiska som humanistiska värden tycks i den proletära hungern emellertid som ständigt frånvarande och arbetaren i storstaden som ställd utanför båda dessa ekonomier. Det är emellertid inte fråga om ett medvetet avståndstagande från det materiellas värden eller den samtida estetikens surrealistiska, dadaistiska eller existentialistiska revolt mot sig själv, eller för den delen någon annan modernistisk kritik som skapar sig nya värden. I arbetarromanen som rör sig bortanför husmanskostens idealiserande finns de rådande hegemoniska värdehierarkierna ständigt närvarande och förborgade och hungern blir därför endast ett uttryck för avsaknad och utanförskap:

Hur är hungern? Man är trött och känner att läpparna är torra och ansiktet stelt som om det hade gipsats. Hur känner man sig i magen? Man tycker den är en ömtålig historia, ja, man tycker att tarmarna inte tål ens en tanke. Hur är det med tungan? Den är fuktig, men samtidigt torr: den är ett fenomen. Och det övriga? Ja, rösten är sprucken som om man vore i målbrottet, man har lätt att rodna, man ser bara en sak i sänder och den saken ser man ändå inte: man kan sitta länge och stirra på en sten, en stolpe, en människa. Ens andliga intressen dör, man blir primitiv. Man tänker inte på litteraturen, på konsten, på havets brus eller på lekande barn i en vacker park, man tänker bara på mat och är lätt febrig. Och det är bara i början, i det första stadiet.¹⁰¹

Denna utveckling kan ur historisk kontext ses som en effekt av å ena sidan den generella konsumtionskultur som under det sena 1800-talets industrialism växer fram och tar fart – vilken till sin natur bygger på successiv segregation och utsugning av arbetarklassen – och å andra sidan mellankrigstidens romantisk-modernistiska stilriktning och ideologi som tog avstånd från den monetära nyttans värden och i polemik hängav sig åt kostens egenvärden.¹⁰² I och med detta hamnar arbetarklassens yttringar inte bara materiellt i samhällets periferi utan även kulturellt, eftersom den

¹⁰¹ Johnson 2000, s 82.

höga estetiken och avantgardistiska konsten knappast sågs som mindre borgerliga rörelser än kapitalismen självt. Också den goda *Smaken* blir en fråga för utbildning och kunskap kring vad som betecknar ”fin” mat, ”fint” bordsskick, ”fina” vanor, etc. Således stigmatiseras och mytologiseras de högre klassernas seder och bruk som en tydlig, fysisk och reell skillnad till den egna identiteten. Torsten suktar således efter någon annans fettrika mat på restaurang, ytterst representerat av det röda köttet och det vita brödet. Ett halvt sekel senare är det emellertid just vad arbetarklassungen Johan frossar i i romanen *Underdog* av Torbjörn Flygt.¹⁰³ Men nu har föreställningarna om den goda Smaken förändrats och husmanskost serveras ironiskt nog på finkrogen.

¹⁰² Se Mortensen, Anders, 2004, ”Att göra ’penningens genius till sin slaf’. Carl Jonas Love Almqvists romantiska ekonomikritik”, *Vetenskaps societeten i Lund. Årsbok 2004*.

¹⁰³ Flygt, Torbjörn, 2002, *Underdog*, Stockholm: Månpocket, s 162.

6 Den nutida arbetarmaten

Vid en första anblick är det tydligt att maten i arbetarlitteraturen från det sena 1900-talet inte har samma framstående roll i berättandet som hos den tidiga litteraturen. Maten i den nutida arbetarskildringen fungerar inte längre på samma sätt som explicit och signifikativ faktor för arbetarens levnadsförhållanden, tradition och identitet. Till viss del beror detta självklart på den materiellt förändrade samhällskontexten. Underklassens fattigdom, hunger och hårda levnadsvillkor förbyttes i och med den omfattande moderniseringen och folkhemsutvecklingen under 1960- och 70-talen i ett relativt välstånd där matens ekonomiska värde inte längre var lika avgörande för ett drägligt liv. Emellertid kan man här också spåra en i allra högsta grad kulturell utveckling som under andra halvan av seklet förändrar premisserna för arbetarklassens förhållande till mat och smak. I takt med folkhemsvisionens ökade funktionalism, då köken minimerades och kosthållningen rationaliserades, kan man snarast skönja ett decimerande av matens kulturbärande värden i linje med nyttokalkyler, effektivitetsideal och homogenisering – en, för de egna leden, icke-kulturell utveckling som alltså kan sägas gå i linje med den värdediskurs som den utåtriktade hungern lämnade efter sig. Trots att ätandet i den nutida arbetarromanen inte längre utgör ett så stort ekonomiskt bekymmer är det likafullt tydligt att maten bär med sig vissa socialt klassspecifika drag enligt normer om den goda Smaken.

Frågan för detta kapitel är hur denna utveckling kan förklaras och hur den påverkar de normer som sedermera får inflytande över arbetarklassens kosthållning och smak i den nya kontexten. Jag kommer här att liksom det förra kapitlet lyfta fram matens roll i den nutida arbetarlitteraturen och identifiera dess symboler och förhållande till smakbegreppet. Jag kommer parallellt med detta också lyfta fram tendenser i berättelserna som skiljer sig åt från den tidiga litteraturen och löpande jämföra de båda epokenas skildring av kosthållning som explicita och implicita klassmarkörer.

6.1 Övergången från tradition till modernitet

”Så mätt får man aldrig bli att man glömmer sin hunger”, skriver Ann-Charlotte Alverfors om arbetarklassens tillstånd i romanen *Aldrig*.¹⁰⁴ Det är emellertid en träffande beskrivning av den nutida arbetarromanen vad gäller dess matskildringar. Berättelsen om hur maten och smaken förändrats från mellankrigstid fram till 1990-tal blir naturligt en berättelse också om hur arbetarklassens levnadsförhållanden förändrats. Under andra hälften av 1900-talet sker i Sverige en omfattande samhällsförvandling, som med Marshall Bermans ord genomgår tre parallella rörelser av *modernisering* (en process som ”inbegriper vetenskaplig utveckling, industrialisering, urbanisering, framväxten av moderna kommunikationer, byråkratisering och uppkomsten av politiska massrörelser”¹⁰⁵), *modernitet* (en paradoxal och heterogen erfarenhet av denna process och dess kulturella teman i form av sekularisering, individualism, rationalism och optimistiskt linjär framtidstro) och *modernism* (bestående av ”visioner som växer ur uppfattningen av moderniteten [...] att göra människan till moderniseringens subjekt”¹⁰⁶). I takt med att jordbruket ersätts med industri, en tilltagande urbanisering äger rum och en allmän modernisering inom ramen för folkhemsidealet tar fart leder den socialdemokratiska funktionalismen till ökad välfärd och ekonomiskt välstånd även för arbetarklassen.

Denna modernistiska samhällsrörelse, och inte minst dess problem, förebedas dock redan i den tidiga arbetarlitteraturen. I t.ex. *Godnatt, jord* ser Magnus Nilsson symboliskt hur moderniseringens befrielse av statarna, från jordbrukens livegenskap till fabriksarbetarens frihet, blir problematisk för statarpojken Mikael i hans kamp att ta sig bort från landsbygdens trädedom in till staden.¹⁰⁷ Förändringen av produktionsförhållanden får nämligen också kulturella konsekvenser, och i flykten från det traditionella till det moderna lyfter Lo-Johansson fram en dikotomi i moderniseringsprojektet som å ena sidan innefattar en utopi av frihet och modernitet, menar Nilsson, men som å andra sidan också innebär en dystopi i det hastiga

¹⁰⁴ Alverfors, Ann-Charlotte, 1993, *Aldrig*, Stockholm: Arena.

¹⁰⁵ Berman, Marshall, 2001, *Allt som är fast förflyktigas – Modernism och modernitet*, Värnamo: Arkiv Förlag, s 14–16.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ Nilsson, Magnus, 2003, *Den moderne Ivar Lo-Johansson – Modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna*, Södertälje: Gidlunds förlag, s 159.

undanträngandet av gamla värden och ideologier, som hos de jordliga människorna utgör en grund för identitet och säkerhet.¹⁰⁸ Också i *Traktorn* ser Nilsson tydliga spår av dessa svårigheter för folkhemsvisionens nya, rationella och funktionella ideologi att, ”lika lätt som en häst byts mot en bensindriven maskin”, förändra också människan som plöjer åkern till det moderna idealets medborgare som förväntas hålla jämna steg med den tekniska utvecklingen.¹⁰⁹ Häri ligger en tydlig kritik av den stigande ekonomismens nedbrytning av de kulturella värdena, symboliskt gestaltad i konflikten mellan traktorföraren Brandt och kogubben Kadin i *Traktorn*: Nilsson illustrerar hur ”den grundläggande anledningen till att Brandt inte tål Kadin är att han påminner honom om att människorna inte går i takt med den tekniska och ekonomiska utvecklingen. Därmed pekar Kadin på den svaga punkten i Brandts världsbild. Brandt omfattar nämligen i allra högsta grad en ekonomistisk världsuppfattning, och tror att den kulturella utvecklingen med automatik kommer att följa den ekonomiska”.¹¹⁰ Nilsson utläser i dessa antagonistiska karaktärsskildringar en ideologiernas kris som inträffar i det vakuum som uppstår mellan det gamla och det nya och som står i konflikt med en alternativ framställning av människan; bortom versionen av henne som modernt anpassad och homogent inpassad i ett nytt (men likafullt orättvist) system om hon bara tror på dess visionära idéer.

Under det sena 1900-talet, när dessa förändringar fullt ut slagit igenom och dess effekter rotat sig i den nya arbetarklassens erfarenheter och berättelser, har den alternativa och konflikterande framställning som Nilsson berör, emellertid blivit just *alternativ*. Den ideologiska och värdebegreppsliga kris som kan spåras hos Ivar-Lo, likaväl som i de skilda narrativen mellan den inåtblickande husmanskosten och den utåtblickande hungern, har nu passerat, och i läsningen av den sena litteraturen om och av arbetare tycks konflikten mellan det gamla och det nya som bortblåst. Paradoxalt nog är det just den ekonomistiska världsuppfattningen som Ivar-Lo Johansson träffsäkert bebådade som kommit att bli den förhärskande.

¹⁰⁸ Nilsson 2003, s 160.

¹⁰⁹ Nilsson 2003, s 86.

¹¹⁰ Nilsson 2003, s 179.

6.2 Den nya och okulturella maten

I den samtida arbetarskildringen lyser den traditionella husmanskosten således med sin frånvaro. Levnadsförhållandena och produktionsförhållandena ser här radikalt annorlunda ut än de gjorde under det tidiga 1900-talet, och självklart får detta återverkningar också på kosthållningen. Samtidigt är det svårt att inom ramen för denna nutida arbetarlitteratur identifiera någon ny enhetlig matkultur som på liknande sätt medvetet används som en kollektiverande erfarenhet i linje med de klassspecifika konnotationer som synliggjordes i den tidiga litteraturen. Maten har istället blivit individualistisk, och det kulturella värde, som tradition och identitetsbärande arv tidigare frambringade genom husmanskost, saknar här i stor utsträckning betydelse för den moderna arbetarens kosthållning. Snarare används kopplingen till husmanskost i den samtida berättelsen som ett främmandegörande signum för utveckling och framgång; som ett distanserande som å ena sidan präglas av bruten gemenskap men som å andra sidan bär romantiserande drag av post-industrialismens bördor. I Torbjörn Flygts roman *Underdog* uttrycks detta brott med den tidigare matkulturen tydligt i skildringen av Johans förhållande till husmanskost under en lektion i hemkunskap under sent 1970-tal:

Den bastanta kvinnan, som vi aldrig lär oss namnet på, har tjugoåtta elevers totala likgiltighet inför ämnet att slåss mot, och hon gör det med sin nästan religiösa tro på husmangastronomin och hela den pedagogiska arsenal hon är utrustad med. Hon låter oss texta menyn på papper först, 'komponera' en måltid utifrån kostcirkeln, och därefter laga den. Tjugoåtta elever smakar på den vedervärdiga torsk det tagit dem en förmiddag att koka sönder, och kanske är syftet med den här kastrullexercisen att vi i högre grad ska uppskatta skolbespisningen, för åtminstone jag är beredd att göra avbön inför allt jag tidigare sagt om den.¹¹¹

Johan är lika okunnig som han är onostalgisk inför "husmangastronomin". Den tillhör en okänd tid utan några tydliga band till hans egen arbetarklassbakgrund. Husmanskosten tycks för Johan snarast som opraktisk, eftersom den i sin egenskap av

¹¹¹ Flygt 2002, s 232.

att vara just traditionell belastas med ett kulturellt arv som är tidskrävande och krångligt. Hans förhållande till maten präglas istället av ett oproblematiskt och nyttobaserat synsätt, där kosten i sig självt inte innehar några estetiska värden eftersom den är homogeniserad och programmatisk:

Han säger en kväll över makaronerna och falukorven som är vidbränd på ena sidan och ostekt på den andra, att han älskar morsan lika mycket nu som första gången han såg henne.¹¹²

Även om maten Johan får hemma är förhållandevis billig, är det inte mängden eller dess ekonomiska värde som signalerar att vi här befinner oss i ett arbetarhem. Istället är det utförandet, omsorgen och *estetiken* som brister i värde på tallriken med makaroner och falukorv, vilket beskrivningen också tydligt markerar. Emellertid är det uppenbart att denna måltid inte är tillagad med så mycket njutning i åtanke, och att det heller inte är syftet. I kontrast till den tidiga arbetarlitteraturens romantiska skimmer kring den hemlagade maten blir detta en talande beskrivning för hur förhållandet till maten i den nutida litteraturen har förändrats. Som vi ska se utgör dessa tendenser dock inte någon rörelse bort från social stratifiering utan synliggör endast en ny typ av klassmarkörer inom litteraturens berättelser om mat.

Folkhemsvisionens huvudsakliga objekt och målgrupp utgjordes av just arbetarklassen, som inkorporerades i en funktionalistisk ideologi som sades koppla dem samman med välfärd och medelklass.¹¹³ Kosthållningen skulle enligt det modernistiska idealet vara effektiv och funktionsstyrd, liksom här skolundervisningen, vilken formades efter noga uttänkta mallar. Till och med för Johans hemkunskapslärare, ”med sin nästan religiösa tro” på traditionell matlagning, får kulturarvet således ge vika för ett *komponerande utifrån kostcirkeln* som det väsentligaste bildningskravet.

Funktionalismens ideologi, på vilken folkhemsvisionen sedan kom att konstrueras, hade överlag ett synnerligen pragmatiskt förhållningssätt till den folkliga kulturen och såg dess funktion som oavhängig det politiska projektet.¹¹⁴ Denna modernism byggde

¹¹² Flygt 2002, s 162.

¹¹³ Thörn, Kerstin, 1986, ”En god bostad för det riktiga livet. Den moderna bostadens ideologiska förutsättningar”. I: Qvarsell, Roger *et al*, *I Framtidens Tjänst – Ur Folkhemmets Idéhistoria*, Malmö: Gidlunds, s 204.

¹¹⁴ Thörn 1986, 207.

på tankar som i allra högsta grad, likt Adam Smiths tidiga ideologi, definierade och decimerade estetiskt värde efter sitt ekonomiska dito. John Guillory påvisar i *Cultural Capital* hur Smiths konsumtionsorienterade teori kan ses som tydlig föregångare till detta modernistiska projekt som arbetarklassen, i skepnad av folkhemmets sanna vinnare, inkorporerades i.¹¹⁵ Smith härledde i *The Theory of Moral Sentiments* nämligen på ett liknande sätt kulturellt värde direkt ur handelsvarans och produktionsutvecklingens *nyttovärde* och såg därmed dess funktion som dubbel: både ”som medel (dess ’skönhet’) och som mål (dess användning)”.¹¹⁶ Denna tanke går senare igen hos 1930-talets funktionalister, som i inledningen till manifestet *acceptera* hävdar att ”det är en bedräglig illusion att tro att den konstnärliga kulturen [...] kan leva oberoende av ekonomiska, tekniska och sociala förhållanden. Denna kultur måste anpassa sig till A-Europa eller bli betydelslös.”¹¹⁷ Skönhetens inneboende värde för de ekonomiska, tekniska och sociala förhållandena förpassades således med tiden ut ur arbetarklassens folkhem i linje med en allt mer hegemonisk konsumtionsideologi. Guillory förklarar denna fortsatta uppdelning i ekonomins och estetikens värdediskurser med att ”samtidigt som borgerliga nationalekonomer fann det nödvändigt att avvisa estetiken, för att få systemet av produktion och varuutbyte att stämma, fann bourgeoisien det nödvändigt att anamma föreställningen om en ’ren’ estetik, förment obesudlad av ekonomiska överväganden.”¹¹⁸ På så vis skapas en ny social stratifiering som till skillnad från tidigare, då endast överklassen hade råd att konsumera varor i överflöd, nu baseras på samma överklass privilegium att istället *avstå* från materiell konsumtion till fördel för en ”ren” estetik.

Denna idéhistoria är viktig att belysa för att förstå hur förändringen i den dubbla värdediskurs som Barbara Herrnstein Smith talar om senare utvecklades för arbetarklassen under 1900-talet: från en avsaknad på materiella medel där njutningsvärdet stod högt i kurs, till ett ekonomiskt välstånd där nyttovärdet istället blivit allenarådande; eller annorlunda uttryckt: från att ha suktat efter det röda köttet och det vita brödet, till att frossa i Big Macs. Torbjörn Flygt ger också uttryck för den

¹¹⁵ Guillory 1993, s 310.

¹¹⁶ Guillory 1993, s 311.

¹¹⁷ Asplund, Gunnar m.fl., 1980, *Acceptera*, Stockholm: Tiden.

¹¹⁸ Guillory 1993, s 316.

totala avsaknaden av estetiskt värde inom denna utveckling utifrån sin barndoms erfarenhet av matens nya funktion:

Bricka, plasttallrik, bestick, fram till första mattanten och – klatt! En skopa sönderfallande potatis landar som ett eroderande bergsmassiv mitt på tallriken, hos nästa mattant färdigställs landskapet med kåldolmar och en rinnig brunsås som också serveras till fisk och kycklingdetaljer och som väller fram och bildar sjöar och kanalsystem, så att allt blir till en geggig, lättslevad sörja. Nästa station är självservering av fesljummen skummjolk i duralexglas.¹¹⁹

Den funktionsinriktade matkulturen blir som Flygt beskriver det till ”*terra incognita*” och ”saboterar vårt intresse för ätande och matlagning som sociala handlingar, umgänge, njutning, gemenskap”.¹²⁰ Den nya tidens ekonomiskt rika kosthållning, full av fett och kolhydrater, blir därmed, och paradoxalt nog, också en markör för underklassens mat, eftersom den till skillnad från bourgeoisien inte bär några kulturella signifikanser som anknyter till diskursen om den goda Smaken, vilken gick förlorad i brottet med husmanskosten och bejakandet av dess estetiska njutningsvärden. Flygt fortsätter således utläggningen med ett resignerande inför de ekonomiska värdenas triumf över estetiken, som återigen placerat arbetarklassen i ett socialt vakuum, och som därmed inte kan göra annat än att blicka uppåt, mot de högre klassernas sociala praktiker:

Inte så konstigt att vi från tonåren och framåt kastar oss över pasta, pizza i platta kartonger, ciabatta, cous cous, sushi, kineskäk, kebab på nån sylta, och tillägnar oss den ordrikedom som följer i dess spår, take away, fast food, ready to go, al dente, extra allt, ivägskrämda från landets kulinariska arv, bara för att när vi står där med egna barn och vill laga de mormors rätter som är en outplånlig del av vår uppväxt inse att vi ingenting, absolut ingenting vet om hederlig husmanskost, men allt om hur man med spagetti, en burk krossade tomater och några klyftor vitlök slänger ihop en anständig middag på tio minuter, vi famlar med mixer och kolstålsknivar och glänsande alessiprylar och alla andra obligatoriska redskap vi skaffat därför att vi sett dem på bild i vår tids gemensamma källor: Elle, Gourmet, Sköna hem, Buffé, och det går

¹¹⁹ Flygt 2002, s 41.

¹²⁰ *Ibid.*, s 41.

upp för oss att det är ett halvt liv, minst, av gott käk som vi gått miste om därför att mattanerna envisas med att ösa upp abnorma portioner av undermålig kost som varmhållits så länge i kantinerna att varje vitamin hunnit fly, nej det sista tar jag tillbaka, det är inte mattanernas fel, de är också offer, har sänts till fronten av beslutsfattare som kommer att få sin snålhet kastad i ansiktet [...] – här ger sig ett skolans inofficiella värderingssystem till känna: teoretisk korvstoppling premieras, praktisk dito ratas, lärdomskvantitet före livskvalitet, nyttotänkande också i den fredade zon skolan ska vara.¹²¹

Den programmatiska kosthållningen som Flygt här refererar till som ”teoretisk korvstoppling” gör också att maten på fiktionsnivå i arbetarlitteraturen blir tämligen avskalad. Direkt symbolik och konnotationer som sammanför den med just *arbetarklass* uteblir från skildringarna och istället inlemmas ätandet i samma nyttobaserade ideal som funktionalismens, och i förlängningen konsumismens, tankegods förpassat den till. En diskurs skapas därmed kring arbetarklassens mat som funktionellt fullgod, men som emellertid rör sig i en värdehierarki som utesluter estetiskt njutningsvärde. I samma veva ansluter sig detta, ”mätthetens narrativ”, till den förborgade tanken om arbetarklassens upplösning och det klasslösa samhällets utveckling.

6.3 En klasslös matkultur och japansk fil

I och med arbetarklassens förbättrade ekonomiska situation där hungern inte längre finns närvarande i matdiskursen har allt fler röster hörts avfärda klassamhället som en gångna tidens kvarleva vilken inte längre kan anses som relevant.¹²² Således har också arbetarlitteraturens status kommit att förfalla som en specifikt egen och värdefull genre. Tony Samuelsson skriver i *Arbetarklassens bästa partytricks* att ”arbetarlitteraturens nu och framtid inte [längre] diskuteras med någon större skärpa och nyfikenhet, alltmedan dess legendariska historia vårdas av alla intill minsta vägglus, eftersom till och med vägglössen blivit akademiska och litteraturhistoriska”.¹²³ Idag lever vi, menar

¹²¹ Flygt 2002, s 41–42.

¹²² Greider, Göran, 1998, *Arbetarklassens återkomst – om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken*, Stockholm: Bonniers, s 17.

¹²³ Samuelsson, Tony, 2006, *Arbetarklassens bästa partytricks*, Wahlström & Widstrand, s 119.

Samuelsson, i myten om det klasslösa samhället, där alla är medelklass – eller åtminstone vill inbilla sig att de är medelklass. I och med detta förlorar arbetarlitteraturens kollektiverande tradition kring en gemensam social position och erfarenhet mycket av sin dragningskraft, och istället konserveras genren i en romantiserad historia. Enligt dessa mönster ger Mikael Niemi uttryck för den identitetslösa känsla som den moderna arbetarklassen tampas med och som placerar dem i en kontext där god smak måste hämtas från andra kulturella värden än de som finns tillgängliga inom den egna traditionen:

Det var en uppväxt av brist. Inte en materiell sådan, där hade vi så vi klarade oss, utan en identitetsmässig. Vi var inga. Våra föräldrar var inga. Våra förfäder hade betytt noll och intet för den svenska historien.¹²⁴

Samtidigt som denna vilshenhet i det moderna manifesteras av en håglös konsumtion och kosthållning som försöker närma sig en social status utanför klasshierarkierna, förmedlas de kulturella värdena i Niemis narrativ utifrån den legendariska historia som Samuelsson menar konserverats i ett tillstånd av just nostalgi.

Sedan kom köttsoppsgrytan på bordet, ångande som om den brann med möra renköttbitar som smekte gommen, gyllene rovor, kryddsöta morötter och smörgul mandelpotatis i tärningar i en mustig buljong som smakade svett och skogsmarker där fettet låg smält i cirklar på ytan som vakringar i selet från harrar en andlös sommarnatt. Intill ställdes ett tråg med nykokta mörghen. Ändkotorna var avsågade och träpinnar låg bredvid så det bara var att peta ut det gråfeta därinne, långa mörghenstränger så mjälla att de smälte på tungan. Karlarna log inte men fick en ljusare ton i hyn och suckade inom sig av lättnad över att det var mat man kände igen och uppskattade, mat som fyllde buken och som gav must och styrka. Vid högtidliga tillfällen som framför allt bröllop kunde den mest pålitliga och förnuftiga släktmedlem få stolliga idéer om vad som dög och var fint nog, och börja servera gräs som benämndes sallad och såser som smakade tvål och lägga för många gafflar vid tallriken och servera en dryck kallad vin, så sur och besk att läpparna skrumpnade så man kunnat ge vad som helst för ett glas kärnmjolk.¹²⁵

¹²⁴ Niemi, Mikael, 2001, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm: MånPocket, s 49.

Dessa processer löper parallellt med utvecklingen av kosthållningen i ett mönster som går från en skral autodidaktisk askes till en konsumtionsinriktad, individualistisk och populärkulturell story. God estetisk smak representeras av ett konserverat historiskt arv, medan den ekonomiskt, nyttomässigt, goda smaken tar fäste i modernitetens konsumtionsbaserade ideal som ärver sina sociala praktiker från de högre klassernas traditioner. Kontinuiteten i litteraturtraditionen om och av arbetare måste därmed hittas på andra plan än de tematiska, värdemässiga och materiella. Således blir även avsaknad av mat, där halvfabrikat och snabbmat omintetgjort detta kulturella inslag hos arbetarklassen, ett viktigt inslag för att tolka dess sociala signifikans och klassspecifika symboler.

I romanen *Gunnar* har Gunnar för vana att äta havregrynsgröt. Han äter det varje morgon och ibland två gånger per dag. Men Gunnar äter inte gröten för att han nödvändigtvis tycker att den är särskilt god och inte heller på grund av att han har dålig ekonomi och för att gröten är billig. Gunnar är i sextioårsåldern och förtidspensionär, vilket fyller honom med en självbild av att vara lite gammaldags och med en föreställning om att vissa saker ska vara som de var förr i tiden. Bob Hansson gör således gröten till symbol för en svunnen tid där den för Gunnar fortfarande åtnjuter sitt värde i att vara ”nyttig”, men där dess estetiska värde fullständigt tömts på innehåll. När han bjuder hem sonsonen Conny blir gröten ratad och ersätts istället med ostmackor:

Jag tar fram havregrynen. Kastrullen står redan på spisen. När den är klar står det två härliga tallrikar på bordet. [...] – Men jag tycker inte om gröt, farfar. Det kommer du väl ihåg. [...] Gröt är visserligen nyttigt, och med Nils hade jag inte godtagit några sådana kräsna idéer. Nils tyckte exempelvis inte om ägg. Men ägg fick han äta. Och nu tycker han riktigt mycket om ägg. Och det stärker honom. Tror jag. För sedan halkar tanken. Så jag drar undan Connys tallrik och tar fram knäckebröd. Och ost. Själv slevar jag i mig gröten.¹²⁶

Gunnar känner sig som en relik, en kvarleva som ingen längre minns och som inte längre behövs, och Bob Hansson använder effektivt grötens symbolik för att beskriva denna känsla av en svunnen tillhörighet. Gröten äts likväl för att den är nyttig, vilket

¹²⁵ Niemi 2001, s 107.

¹²⁶ Hansson, Bob, 2008, *Gunnar – En rolig bok om tråkiga saker*, Pocketförlaget, s 102–103.

tydligt pekar på en modern tendens så god som någon i det folkhemsideal som Gunnar växt upp med. Det intressanta blir emellertid när Gunnar träffar dagisfröken Anna och med ny livskraft bestämmer sig för att förnya sina levnadsvanor. De nya influenser som Gunnar plockar in i sitt liv opererar emellertid längs värdeskalor som han inte har någon som helst relation till. De speglar istället en fiktiv estetik skapad efter ett konsumtionsorienterat mönster ämnad att just fylla detta behov av förnyelse och efterfrågan på förfinad Smak:

Jag har återgått till fil, men har bytt sort. Närmare bestämt har jag bytt till smaken 'Japansk fil'. När jag väl stoppade ner den i korgen kändes det både otäckt och spännande. Jag har aldrig varit i Japan. Men nu ska jag alltså äta deras fil. Jag håller upp och stoppar försiktigt in en sked i munnen och känner efter. Den smakar precis som vanlig fil. Jag är nog besviken.¹²⁷

Den Japanska filen symboliserar ett exotiskt brott med Gunnars gammaldags smak, men när det visar sig vara blott en ompaketerad illusion – filen smakar trots allt precis som vanligt – blir han besviken, vilket kanske också sätter fingret på den allmänna känslan i konsumtionsideologins konstruerade funktionsvärden. När Gunnar tar med Anna ut på restaurang väljer han enligt samma mönster en kinesisk krog, "Lillpeking", "med röda möbler och gula pappdrakar som hänger i taket och är lampor".¹²⁸ Gunnar försöker således anamma smaken av det moderna, dvs. inkorporera sig i den stora gråzon av medelklass som konsumtionen av modernitet utlovar. Emblematiskt nog ter sig denna ansats lika skrämmande och främmande som den Hansson vill förmedla i mötet med den nya kvinnan:

När jag stoppar in kycklingen, räkorna, riset, såsen samt de knapriga små vattenkastanjerna känner jag mig tom. Jag försöker hålla blicken riktad mot maten så mycket det går eftersom jag annars inte vet var jag ska ha den.¹²⁹

Huvudtematiken i *Gunnar* är den vilshenhet och rotlöshet som infinner sig för en arbetare när han eller hon för sista gången stämplat ut. Ty i arbetet på bygget finns för

¹²⁷ Hansson 2008, s 115.

¹²⁸ Hansson 2008, s 151.

¹²⁹ Hansson 2008, s 154.

Gunnar i alla fall känslan av delaktighet i produktionen och skapandet av ekonomiskt värde, inte långt ifrån Adam Smiths definition av varans värde både ”som medel (dess ’skönhet’) och som mål (dess användning)”.¹³⁰ Här ligger hans identitet och de strukturer som inlemmar Gunnar i denna sociala arbetarklass ligger bevisligen djupare rotade än övergången till ”Japansk fil”. För att finna mening i tillvaron som nybliven förtidspensionär återgår han symptomatiskt till sin gamla arbetsplats och börjar istället ”smygjobba” utan vare sig anställning eller lön.

6.4 Köpebröd och hembakt – halvfabrikat och god smak

"Äldre generationer svenskar kunde prata om ’köpebröd’ som något extra fint. Man var van vid att allt bakades hemma, och det som inköptes från bageri eller konditori var speciellt. Under de senaste årtiondena, när nästan allt bröd blivit just ’köpebröd’, har ’hembakt’ kommit att bli ett begrepp istället."¹³¹ I spåren av de utvecklingsmönster som hittills identifierats i den nutida arbetarlitteraturen – mot en funktionalistisk, konsumtionsorienterad och klasslös kosthållning – sker således en uppochnedvändning för vad som betraktas som god Smak. Från att ha uppvärderat den producerade och automatiserade maten har den moderna diskursen, i takt med att denna smak kommersialiserats och populariserats på grund av dess ökade tillgänglighet, kommit att istället anamma ett vurmande för äldre tiders autentiska och okonstlade maträtter som norm för den förfinade smaken. I relation till Claude Lévi-Strauss kulinariska triangel¹³² med en kulturell och en naturell motpol kan man säga att den goda smaken pendlat fram och tillbaka mellan dessa ytterligheters kosthållning – från ett upphöjande av den alltigenom kulturella maten till en vitalisering av den romantiska smaken som eftertraktar både det som kan anses som ”naturligt” och ”genuint”; dvs den nostalgiska och gammaldags maten som t.ex. står att finna i den traditionella husmanskosten.¹³³ Denna utveckling kan å ena sidan förstås i termer av Peterson och Kerns resonemang

¹³⁰ Guillory 1993, s 311.

¹³¹ Lindström, Fredrik, 2006, *Världens dåligaste språk*, Bonnierpocket, s 198.

¹³² Se Lévi-Strauss, Claude, 1997, "The Culinary Triangle". I: Counihan, Carol & van Esterik, Penny (red.), *Food and Culture: A Reader*, New York/London: Routledge, s 28–33.

¹³³ Groom, Nick, 2004, "William Henry Ireland: From Forgery to Fish 'n' Chips". I: Morton (red.) 2004, s 28.

där “dominant status groups have regularly defined popular culture in ways that fit their own interests and have worked to render harmless subordinate status-group cultures. One recurrent strategy is to define popular culture as brutish and something to be suppressed or avoided; another is to gentrify elements of popular culture and incorporate them into the dominant status-group culture.”¹³⁴

Å andra sidan kan denna utveckling förstås som ett uttryck för de minskade valmöjligheter inom den rådande smaknormen som i första hand drabbat arbetarklassen. I samband med det ökade beroendet av lönearbete och, inte minst, husmoderns inträde på arbetsmarknaden har denna samhällskategori, som förvisso kommit att åtnjuta en allt större ekonomisk frihet, istället fått begränsad tid och kunskap för att laga sin egen mat. För huvudkaraktären Jack är detta samband särskilt tydligt i romanen *Redlight* av David Ericsson. Jack är lastbilschaufför och längs vägarna runt om i Europa fylls hans vardag med stopp på allehanda vägkrogar och snabbmatsrestauranger, som snarast kan sägas förkroppsliga folkhemsvisionens tanke om den tillgängliga och systematiserade matproduktionen. Valmöjligheterna för Jack är emellertid begränsade och ideligen fylls matskildringarna av pizza och hamburgare, som nu istället blivit ett uttryck för en konserverad och banal kosthållning:

Så tar han av på en tvärgata, går in på en hamburgerbar och beställer en pizza. När han fått den halvdecimetertjocka biten och en öl av någon stark sort kommer en, nej två familjer in. De ser förvånansvärt alldagliga ut för att vistas i den här delen av stan.¹³⁵

Han vaknar någon kvart senare, rätar på ryggen, startar bilen och kör fram till en mack, där en röd varmkorv med bröd och en chokladdricka blir hans femminuterslunch.¹³⁶

Den ekonomiska valmöjligheten blir sålunda precis lika begränsande för Jack som den materiella fattigdomen blev för t.ex. Kristina i *Utvandrarna*. För Jack är det emellertid en avsaknad på kulturellt kapital som blir begränsande för hans möjligheter att experimentera, förändra och förnya sina matvanor. På samma sätt kan man se

¹³⁴ Peterson, R. & Kern, R., 1996, "Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore". I: *American Sociological Review*, 1996:61, s 906.

¹³⁵ Ericsson, David, 2006, *Redlight*, Danmark: Lindelöws, s 59.

köpcentret som homogeniserande av smak hos den under- och medelklass som handlar där. Köpcentret tillåter inga egentliga val utan bara så mycket val som ryms inom konsumtionsmönstrets ramar.¹³⁷ På så sätt placeras även den moderna arbetarklassens kosthållning in i en tradition som strukturellt låser dem vid vissa sociala praktiker, vilka ständigt tar sig nya uttryck, men som likafullt fungerar som begränsande klassmarkörer. Således sker en stratifiering av kulturellt kapital som, i enlighet med Piero Camporesis tankebanor, syns särskilt tydligt inom matlagningen: “While the cookbook used in bourgeois houses innovates and upturns, mixes, experminets, and invents, on the contrary, the oral tradition of the popular classes is led, by economic necessity and because of the law inherent in its very system, to keep and reproduce fixed and stereotyped forms. It may seem a paradox, but in the kitchen, only the bourgeoisie was and is revolutionary, while popular classes have always sided with conservatism.”¹³⁸ Enligt detta resonemang är det föga förvånande att det i Klas Östergrens *Med Stövlarna På* är huvudkaraktärens förnäma exfru som representerar en förfinad matkultur, medan han själv håller fast vid ett begär efter hamburgare och plankstek:

Den andra lunchen var med min f d fru. Hon hade valt ställe, det hade förblivit hennes privilegium – en för mig helt obekant krog med stolar av stål och cement vilket var förvånande eftersom publiken bestod av trådsmla kvinnor. 'Jag äter bara sallad till lunch', sa hon 'Drick det här!' Det var frågan om ett nytt mineralvatten.¹³⁹

I en kulturmaterialistisk analys av dessa fenomen blir det här också tydligt att den ekonomiska basen tenderar att löpa parallellt med de kulturella uttrycken och effektivt påverka dess utformning av smak. I kölvattnet av funktionalismens rationella ideal uppstod nämligen ett konsumtionsmönster som snabbt kom i behov av att vitaliseras i och med att dess samhällsnyttiga legitimitet inte längre kunde upprätthållas. Den nyttobaserade värdeologin blev således ett hot mot den rådande kapitalismen om den inte kunde förmås att reproducera nya ekonomiska värden som förknippades med den goda smaken, vilket i så fall skulle få produktionshjulen att fortsätta snurra. Eller, som

¹³⁶ Ericsson 2006, s 144.

¹³⁷ Se Ashley, Bob *et al*, 2004, *Food and Cultural Studies*, London: Routledge, s 111.

¹³⁸ Camporesis, Piero, 1993, *The Magic Harvest – Food, Folklore and society*, Oxford: Polity Press, s 64–65.

Nina Björk formulerar det, mår ”vår moderna kultur [...] inte längre bra av att människor avstår från sin lust, sin längtan och sina begär – den mår bra av att allt detta kanaliseras till konsumtion, till begäret att köpa och att äga”.¹⁴⁰ Satt i relation till den snabbmatskultur och efterföljande fetma som allt som oftast förknippas med underklass, blir detta samband än mer tydligt när den moderna maten inte längre representeras av nytta och förnuft utan istället av en identitet kopplad till onytt och yta.

¹³⁹ Östergren, Klas, 1997, *Med Stövlarna På*, Stockholm: Bonniers, s 113.

¹⁴⁰ Björk, Nina, 1999, *Sireners Sång – Tankar kring modernitet och kön*, Wahlström & Widstrand, s 104.

7 Avslutning och sammanfattning

Maten står i centrum för hur vi lever våra liv och kan därmed också säga oss något om andra fenomen än ätandet och lagandet i sig. Precis som Roland Barthes menar finns det även i mat symboler och tecken nedärvda, vilka i sin tur ingår i underliggande system av kommunikation.¹⁴¹ Maten vi lagar och äter, vår kosthållning, kan därmed sägas utgöra en *kulturell meningsbärare* vilken konnoterar mycket mer än vad själva det självbevarelsedrivande näringsintaget har att förmedla. I lagandet och ätandet blir maten med andra ord betecknande för sådant som t.ex. religion, kön, sociala relationer, traditioner, identiteter, etc., och får på så sätt ytterligare betydelse och ett potentiellt *njutningsvärde* utöver dess blott livsuppehållande funktion.

Mat är samtidigt en *materiell meningsbärare* vilken denoterar de mer världsliga förhållanden och materiella villkor under vilka ätandet i sin tur utövas. Våra matvanor har inte enbart med kultur att göra utan påverkas också av t.ex. vilka varor som finns tillgängliga i butiken och vilka restauranger vi har råd att besöka. Vår kosthållning kan alltså sägas beteckna även sådant som produktionssätt, klimat, välstånd, hunger, etc., och förses följaktligen också med ett *nyttovärde* på ekonomiska grunder.

Förenklat uttryckt finns det i maten en rad dialektiska begreppspar nedärvda, som nytta och njutning, produktion och konsumtion, ekonomiska förhållanden och kulturella företeelser. Denna dubbla funktion mellan matens kulturella och materiella uttryck gör således att en analys av mat kan användas som en kraftfull symbol för att beskriva både sociala och ekonomiska förhållanden. I ätandet finns ständigt en spänning mellan nyttans och njutningens funktioner, som i sin tur speglar relationerna mellan materiellt och kulturellt kapital. Med marxistiska termer kan man säga att det i maten vi lagar och äter finns komponenter från både bas och överbyggnad som är signifikativa för hur vi lever våra liv.

¹⁴¹ Barthes, Roland, 1997, "Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption". I: Counihan, Carol & van Esterik, Penny (red.), *Food and Culture: A Reader*, New York/London: Routledge, s 20–23.

Med de valda exemplen ur svensk arbetarlitteratur från mellankrigstid till idag har jag här undersökt vilka de rådande mattrenderna är, hur de presenteras och vilka de representerar utifrån ett klassperspektiv. Jag har vidare analyserat hur de också förändras över tid och varför de förändras så som de gör. Min ambition har varit att analysera smaktrenderna för mat jämsides med de rådande estetiska och ekonomiska stilbildningarna för att kunna dra paralleller och samband mellan dessa fenomen.

Maten blev för arbetarförfattarna under den sena industrialismen en tydlig markör för de ekonomiskt skrala förhållandena som skiljde de egna leden från borgarklassen och bourgeoisien. Därmed utgör dessa matskildringar också en naturlig del i berättelsen om arbetarklassens kollektiva erfarenhet och kulturella identitet, vilket bland annat kan ses i husmanskosten som en gemensam mattradition. Karaktärerna i arbetarromanerna dricker kaffekask för att döva hungern men drömmer samtidigt om den mat de inte har råd med och som därför förblir en kollektivt, materiellt grundad, hunger som aldrig mättas. Denna hunger symboliseras i sin tur av ”den goda smaken” (enligt såväl njutningsvärden som nyttovärden), vilken för romanernas huvudkaraktärer materialiseras i form av vitt bröd och rött kött i rikliga mängder.

Studerar man berättelser från vad som skulle kunna kallas nutida arbetarlitteratur blir det emellertid tydligt att de traditionellt materiella klassmarkörerna, främst utmärkta av hunger och utarmning, idag är relativt frånvarande. Således ter sig t.ex. skildringarna av Olofs påvra lunch i Eyvind Johnsons *Nu var det 1914* och Gunnars besök på pizzeria Capri i Bob Hanssons *Gunnar* som vitt skilda berättelser i fråga om kosthållning. Med undantag för en och annan falukorv lyser dessutom matens och ätandets meningsbärande funktion i stor utsträckning med sin frånvaro i den moderna berättelsen om arbetarklassen.

Resultatet av studien pekar mot en modernistisk utveckling som kommit att få avgörande betydelse för arbetarklassens relation till mat och smak utifrån tillgången på socialt kapital. I den nutida arbetarlitteraturen har den identitetsbärande, kollektiva, funktionella och nyttobaserade maten som uttryck för god smak till stor del försvunnit, och detta narrativ har istället helt ersatts av det offentliga, i huvudsak manliga, perspektivet av en konsumtionsorienterad och funktionsbaserad smak som en del i folkhemsidéologins moderna värdehierarki. På så vis konstrueras en ny social stratifiering som till skillnad från tidigare, då endast överklassen hade råd att konsumera varor i överflöd, nu baseras på samma överklass privilegium att istället *avstå* från materiell konsumtion till fördel för en ”ren” estetik. En diskurs skapas

därmed kring arbetarklassens mat som funktionellt fullgod, men som emellertid rör sig i en värdehierarki som utesluter estetiskt njutningsvärde.

Dessa processer löper, parallellt med utvecklingen av kosthållningen, efter ett mönster som går från en skral autodidaktisk askes till en konsumtionsinriktad, individualistisk och populärkulturell story. Från att ha uppvärderat den producerade och automatiserade maten har den moderna diskursen, i takt med att denna smak kommersialiserats och populariserats på grund av dess ökade tillgänglighet, således kommit att istället anamma ett vurmande för äldre tiders autentiska och okonstlade maträtter som norm för den förfinade smaken. En smakutveckling som med andra ord rört sig från fet och riklig mat till den estetiskt värdeladdade bilden av den lätta salladens statussymbol.

I maten härbärgeras således både de ekonomiska och estetiska värdenas diskurser, men de brukas olika av olika samhällsklasser. Objektet för dessa värden är i ständig omvandling – än vitt bröd och rött kött, än husmanskost och vegetariskt – men dess symbolik förblir densamma. Värdenas tudelade diskurs kring smakbegreppet kan på så vis också förstås som ren ideologiproduktion. Att husmanskost, precis som lätta sallader, idag blivit dyrt och fint kan därmed ses som synnerligen ironiskt, då det sker parallellt med att arbetarklassen äntligen fått råd att äta hamburgare – dvs. just det vita bröd och röda kött man så länge kämpat för att ekonomiskt kunna tillgodogöra sig. Precis som potatisen under 1800-talet stod för de fattigas kost, synonymt med magerhet, lidande och dålig hälsa, har idag McDonald's tagit dess plats, men där har magerheten blott bytts ut mot fetma.

8 Referenser

8.1 Primärlitteratur

- Ahlin, Lars, 1977, *Tåbb med Manifestet*, Lund: Rahms.
- Ericsson, David, 2006, *Redlight*, Danmark: Lindelöws.
- Flygt, Torbjörn, 2002, *Underdog*, Stockholm: Mån-pocket.
- Hansson, Bob, 2008, *Gunnar – En rolig bok om tråkiga saker*, Pocketförlaget.
- Johnson, Eyvind, 1961, *Nu var det 1914*, Stockholm: Bonniers.
- Johnson, Eyvind, 2000, *Stad i Ljus*, Viborg: Delfinserien.
- Lo-Johanson, Ivar, 1982, *Asfalt*, Stockholm: Bonniers.
- Lo-Johanson, Ivar, 2001, *Godnatt, jord*, Smedjebacken: Albert Bonniers Förlag.
- Moberg, Vilhelm, *Invandrarna*, Esselte Studium, Arlöv 1989.
- Moberg, Vilhelm, 1995, *Romanen om utvandrarerna: Utvandrarerna*, Stockholm: Bonnier.
- Martinson, Harry, 2005, *Nässlorna Blomma*, Viborg: Bonnier.
- Martinson, Moa, 2005, *Kvinnor och äppelträd*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Niemi, Mikael, 2001, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm: MånPocket.
- Östergren, Klas, 1997, *Med Stövlarna På*, Stockholm: Bonniers.

8.2 Sekundärlitteratur

- Actis, Manuel, 2003, *Deconstructing Culinary Culture*, Lunds Universitet: Department of Sociology.
- Allison, Henry E., 2001, *Kant's Theory of Taste: A Reading of the Critique of Aesthetic Judgment*, Cambridge University Press.
- Alverfors, Ann-Charlotte, 1993, *Aldrig*, Stockholm: Arena.
- American Sociological Review*, 1996:61, New York: American Sociological Association.

- Arbetarhistoria*, Tidskrift, 1984:1-2, Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.
- Ashley, Bob *et al*, 2004, *Food and Cultural Studies*, London: Routledge.
- Asplund, Gunnar, 1980, *Acceperata*, Stockholm: Tiden.
- Bachtin, Michail, 1986, *Rabelais och Skrattets Historia – François Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*, övers. Lars Fyhr, Gråbo: Anthropos.
- Barry, Peter, 2002, *Beginning Theory – An introduction to literary and cultural theory*, 2:a uppl., Manchester University Press.
- Barthes, Roland, 1997, "Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption". I: Counihan, Carol & van Esterik, Penny (red.), *Food and Culture: A Reader*, New York/London: Routledge.
- Bell, Judith, 2006, *Introduktion till forskningsmetodik*, Lund: Studentlitteratur.
- Bergsten, Staffan (red.), 2002, *Litteraturvetenskap – en inledning*, 2:a uppl., Lund: Studentlitteratur.
- Bergström, Börje *et al*, 1996, *Alla tiders historia*, Kristianstad: Gleerups Utbildning.
- Berman, Marshall, 2001, *Allt som är fast förflyktigas – Modernism och modernitet*, Värnamo: Arkiv Förlag.
- Biasin, Gian-Paolo, 1993, *The Flavors of Modernity – Food and the Novel*, New Jersey: Princeton University Press.
- Björk, Nina, 1999, *Sireners Sång – Tankar kring modernitet och kön*, Wahlström & Widstrand.
- Bourdieu, Pierre, 1984, *Distinction – A social critique of the judgement of taste*, London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre, 1993, *Kultursociologiska texter*, i urval av Donald Broady & Mikael Palme, Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Bourdieu, Pierre, 2002, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, övers. Richard Nice, Harvard University Press.
- Broady, Donald, 1991, *Sociologi och epistemologi – Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, HLS Förlag, Stockholm.
- Bryman, Alan, 2008, *Social Research Methods*, Oxford: Oxford University Press.
- Campbell, Colin, 1987, *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*, Oxford: Basil Blackwell
- Camporesis, Piero, 1993, *The Magic Harvest – Food, Folklore and society*, Oxford: Polity Press.

- Counihan, Carol & van Esterik, Penny (red.), 1997, *Food and Culture: A Reader*, New York/London: Routledge.
- Cullhed, Anders, 2002, "Från dekonstruktion till nyhistoricism". I: Bergsten, Staffan (red.), *Litteraturvetenskap – en inledning*, 2:a uppl., Lund: Studentlitteratur.
- Derrida, Jacques, 1998, *Of Grammatology*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Docherty, Thomas, 1990, *After Theory – Post Modernism / Post Marxism*, London: Routledge.
- Douglas, Mary, 1971, "Deciphering a Meal". I: Geertz, Clifford (red.), *Myth, Symbol and Culture*, New York: W.W. Norton & Company.
- Douglas, Mary, 1984, *Food in the Social Order*, New York: Russel Sage Foundation.
- Douglas, Mary, 1999, *Implicit Meanings – Essays in Anthropology*, New York: Routledge.
- Ekström, Marianne, 1990, *Kost, Klass och Kön*, Umeå Universitet.
- Fjellström, Christina, 1990, *Drömmen om det goda livet*, Umeå universitet.
- Flick, Uwe, 2006, *An Introduction to Qualitative Research*, London: SAGE.
- Furuland, Lars, "Arbetets ansikten i arbetarlitteraturen", *Arbetarhistoria*, 1984:1-2, Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.
- Geertz, Clifford (red.), 1971, *Myth, Symbol and Culture*, New York: W.W. Norton & Company.
- Gigante, Denise, 2005, *Taste – A Literary History*, New Haven: Yale University Press.
- Goody, Jack, 1982, *Cooking, Cuisine and Class – A Study in Comparative Sociology*, Cambridge University Press.
- Greider, Göran, 1998, *Arbetarklassens återkomst – om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken*, Stockholm: Bonniers.
- Gronow, Jukka, 1997, *The Sociology of Taste*, London: Routledge.
- Groom, Nick, 2004, "William Henry Ireland: From Forgery to Fish 'n' Chips". I: Morton, Timothy (red.), *Cultures of Taste / Theories of Appetite: Eating Romanticism*, Palgrave.
- Guillory, John, 1993, *Cultural Capital – The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Holmberg, Claes-Göran & Ohlsson, Anders, 1999, *Epikanalys*, Lund: Studentlitteratur.
- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn, 1997, *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*, Lund: Studentlitteratur, s 30f.
- Hume, David, 1757, *On the Standard of Taste*.

- Kolb, Jocelyne, 1998, *The Ambiguity of Taste – Freedom and Food in European Romanticism*, University of Michigan Press.
- Korsmeyer, Carolyn, 1999, *Making Sense of Taste*, London: Cornell University Press.
- Korsmeyer, Carolyn, 2007, "Tastes and Pleasures". I; *Romantic Circles Praxis Series*, 2007/January.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal, 2001, *Hegemony and Socialist Strategy – Towards a radical democratic politics*, London: Verso.
- Lévi-Strauss, Claude, 1997, "The Culinary Triangle". I: Counihan, Carol & van Esterik, Penny (red.), *Food and Culture: A Reader*, New York/London: Routledge.
- Lindström, Fredrik, 2006, *Världens dåligaste språk*, Bonnierpocket.
- Mennell, Stephen, 1996, *All Manners of Food – Eating and Taste in England and France from the Middle Ages to the Present*, 2:a uppl., Chicago: University of Illinois Press.
- Merritt, Robert, 1990, "Faith and Betrayal: The Potato in Ulysses". I: *James Joyce Quarterly*, 1990/28.1, s 269-276.
- Mortensen, Anders, 2004, "Att göra 'penningens genius till sin slaf'. Carl Jonas Love Almqvists romantiska ekonomikritik", *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2004*.
- Mortensen, Anders, 2006, *Skönhetens nytta – Om uppkomsten av konstnärligt värde under den skotska Upplysningen*, Lunds Universitet, 2009-03-26: <http://luur.lub.lu.se/luur?func=downloadFile&fileOid=625661>.
- Morton, Timothy (red.), 2004, *Cultures of Taste / Theories of Appetite: Eating Romanticism*, Palgrave.
- Murcott, Anne, 2002, "Nutrition and inequalities – A note on sociological approaches". I: *European Journal of Public Health*, 2002:12, s 203–207.
- Nilsson, Magnus, 2003, *Den moderne Ivar Lo-Johansson – Modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna*, Södertälje: Gidlunds förlag.
- Nilsson, Magnus, 2006, *Arbetarlitteratur*, Lund: Studentlitteratur.
- Olsson, Andreas, 2008, *Att äta 'den Andra' – Föreställningar om etnicitet i restaurangmiljö*, Lunds Universitet: Institutionen för Kulturgeografi.
- Ord&Bild* nr. 6/1998, Uddevalla: Tidskriften Ord&Bild.
- Palm, Anders, 2002, "Att tolka texten". I: Bergsten, Staffan (red.), *Litteraturvetenskap – en inledning*, 2:a uppl., Lund: Studentlitteratur.
- Peterson, R. & Kern, R., 1996, "Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore". I: *American Sociological Review*, 1996:61.

- Qvarsell, Roger *et al*, 1986, *I Framtidens Tjänst – Ur folkhemmets idéhistoria*, Malmö: Gidlunds.
- Samuelsson, Tony, 2006, *Arbetarklassens bästa partytricks*, Wahlström & Widstrand.
- Smith, Barbara Herrnstein, 1988, *Contingencies of Value – Alternative perspectives for critical theory*, Cambridge: Harvard University Press.
- Svedjedal, Johan, ”Kulturmaterialism: från Raymond Williams till *cultural studies*”. I: *Ord&Bild* nr. 6/1998, Uddevalla: Tidskriften Ord&Bild.
- Thörn, Kerstin, 1986, ”En god bostad för det riktiga livet. Den moderna bostadens ideologiska förutsättningar”. I: Qvarsell, Roger *et al*, *I Framtidens Tjänst – Ur Folkhemmets Idéhistoria*, Malmö: Gidlunds.
- Williams, Raymond, 1958, *Culture and Society 1780–1950*, London: Chatto & Windus.
- Williams, Raymond, 1961, *The Long Revolution*, London: Chatto & Windus.
- Williams, Raymond, 1977, *Marxism and Literature*, Oxford University Press.